

EESTI KIRJANDUS

SISU:

- H. PAUKSON: Meie viimaseaegsest raamatuilustusest ja raamatukunstist.
- A. PALM: Mõtteid ja märkmeid ajalookirjanduse aastatoodangu puhul.
- FR. TUGLAS: Märkmeid Kaera-Jaani kohta.
- E. PASS: Setu rahvakombeid lapsest.
- O. URGART: K. A. Hindrey — Hukatus Mälariil.
- V. KRUUS: Ernst Särgava (Peterson) — Kogutud teosed.
- M. SILLAOTS: Stendhal — Punane ja must.
- H. JÕULMA: Will Durant — Lood filosoofia ajaloost I—V.
- JOH. V. VESKI: Õienduse õienduseks.

№ 8

23. august

1939

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1939 ASUTATUD 1906. XXXIII

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja D. PALGI.

Toimetus:

P. ARISTE (rahvaluule), H. KRUUS (ajalugu), F. LINNUS (rahvateadus), A. SAARESTE (keel), FR. TÜGLAS (kirjandus).

Käsitõlkide tagasisaatmiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsikirjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsikirju lühendatud kujul.

Toimetus ja talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Aia 19, Tartus, telefon 43-00, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti. Aastakäik umb. 800 lk.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotsiläänud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest on teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbri korrapärasest ilmunisaega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Aia 19, tel. 43-00.

Akadeemiline Kooperatiiv, Ülikooli 15, tel. 20-63.

„Noor-Eesti“ k/ü, Rüütli 11.

K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 22-50.

O/ü. J. G. Krüger, Rüütli 11, tel. 27-60.

„Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Rüütli 11, tel. 29-58.

Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Pikk 2, tel. (20)4-49

Suur-Karja 23, t. (2)15-31.

K/ü. „Rahvaülikool“, Jaani 6, tel. (20)6-66.

Harju 48, tel. (2)24-49.

A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.

Narvas: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Hermanni 11.

Viljandis: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Tartu 3.

Kuulutused teksti järel: lehekülg 75 kr., pool lehekülge 40 kr., veerand lehekülge 20 kr.

Varasemad aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga 3 kr. 60 s., XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga 5 kr. ja XXIV—XXXII (1930—1938) hinnaga 6 kr., nahkköites 2 kr. kallim.

Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

EESTI KIRJANDUSE SELTS

Aia 19, Tartu, tel. 43-00, posti jooksev arve 20-36.

Ar 9291
Eesti

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

AUGUST 1939

NR. 8

MEIE VIIMASEAEGSEST RAAMATUILUSTUSEST JA RAAMATUKUNSTIST.

Tõepoolest, raamatu välimuse kujundamist tuleb pidada omaette kunstiliseks distsipliiniks. Pole mingi uudis, et sel alal ei puudu oma kunstnikke-spetse, vähemalt Morrise ja Beardsley päevist alates, ja et pole nüüdisajal vähe ka neid kujutavaid kunstnikke, keda on veedelnud ning vallutanud „raamatu lavastamise“ probleemid. Meie raamatukunst, sündinud teatavasti „Noor-Eesti“ paljuti äratavast ning põhjanevast liikumisest ja näidanud suurt peenust Ado Vabbe illustratiivses toodangus Vabariigi algusaastailt, on praegu uuesti ja enneolemata hooga moodi minemas. Sama ilustamishoogu näeme mujal maailmas — vähimalt „demokraatliku“, s. t. odava raamatu illustreerimine pole õieti kunagi seisnud nii kõrgel tasemel. Meil aga näib trükitist ilmuvat isegi rohkem ilustatud kui ilustamata kirjanduslikke raamatuid. Illustreeritakse, vinjeteeritakse, ornamenteeritakse; enamvähem kunstipärased initsiaalid on muutunud otse obligatoorseiks kirjanduslikus raamatus kui ka ajakirjas, rääkimata „kaanepildi“ sunduslikkusest. Mitmed luuletuskogud ja luulevälimikud jutustavad peaaegu niisama palju pildis kui sõnas; läbi on illustreeritud ja vinjeteeritud isegi terved seeriad tõlkeromaane. P u u l õ i k e odavus ja kunstiline vastavus „ajavaimule“—moele on selle tulva tekitanud ja seda ka ilmestanud, kui väljenduda summaarselt.

Paraku pole meie nüüdne hoogus tegutsemine raamatu ilustamise alal kaugeltki mitte alati andnud tõelist raamatukunsti. Siit selgub ka nende mõistete suhe. Igat liiki ilustus võib raamatu välimuses jääda isoleeritud, omaette nähtuseks, andmata terviklikku ja harmoonilist üldpilti, kui teised elemendid — kiri, kirja jaotus, kaust, paber — teda ei toeta, või kui ta ise neid häirib. Sel juhul võib rääkida küll üksikute „kunstiliste jõudude“ võimeist, ent mitte stiilsest teosest kui

säärasest — kuna puudub ansamblit juhtima ja ühtlustama pidav „reži“i“. On õpetlik märkida, et alles hiljuti ilmus meil trükkist isegi bibliofiilne, luksuslikult kavatsetud väljaanne, mis eksib lihtsategi stiilinõuete vastu sel alal. M. Underi „Meriballadid“ R. Sagritsa illustratsioonidega komistab just „kõrvalistele asjaoludele“, nimelt formaadile (mis on tarbetult suur), kirjale ja eriti kirja jaotusele (sõnavahedest moodustub terveid vertikaalseid „koridore“ läbi ridade, mis oma majuskelkirjas niikui nii mõjuvad kuivadena ja kõhnadena). Stiilsusele pretendeeriva raamatu välimuses, järelikult, pole mingeid „kõrvalisi“ külgi. Ükskõikne ei tohi aga olla ühegi välisseiga vastu ka odava ja „ilustamata“ raamatu väljaandmisel. Vastasel korral saadame oma vaimuvara rahva sekka juhuslikes hilpudes, mida rahvas ise oma välimuses vägagi mõistab põlata.

Ei või öelda, et meie nüüdse raamatu „ülikond“ oleks just alaväärtuslik oma materjalilt või ka lõikelt, kui seda üldiselt võrrelda raamatuga muudes maades. Seejuures pole just tingimata tähtis pidada ideaaliks näiteks inglise raamatu paberi luksuslikkust jne. Eriti viimasel viiel-kuuel aastal on meil tehtud edusamme keskmise raamatu välimuse tõstmisel ja koguni normimisel: „Eesti Kirjastuse Kooperatiiv“ on võtnud tarvitusele lihtsa ja puhta standardkaane algupärandite jaoks, ja ühtlustanud trükipildigi, kusjuures igakord erineva ja tähelepanu äratama pidava välimuse annab raamatule kaaneümbrine oma illustratsiooniga; pole üldiselt paha ka „Looduse“ suur seeria Nobeli laureaatidelt, kuigi mõni liik selle hõbedasi kaaneümbrisi oma kroonidega ei saa just pretendeerida peenusele; Eesti Kirjanduse Seltsi tõlkeramatute välimuse eest on hakatud üha rohkem hoolitsema, nii et praegusele „Maailmakirjanduse“ seeriale ei saa midagi ette heita (pandagu tähele selle viimaseis kõiteis lehekülje trüki-püstküliku meeldivat kitsust, mis meenutab prantsuse raamatut); „Noor-Eesti“ paneb rõhku üksikute teoste illustreerimisele, puhkab vanul loorbereil — ja läheb tasapisi kaasa teiste poolt tarvituselevõetud uuendustega.

Võib-olla toob meie kirjastuste praegune erkus raamatute kausta ning ilme „standardimise“ vastu peagi mõjukamat lahendust meie raamatuturu senisesse iseloomutusse kirevusse. Muidugi ei saa siin ideaaliks võtta täielikku ühtlustust — ent kas ei annaks meie raamatule „näo ja teo“ näiteks kaustade normimine? On loomulik, et suurelt osalt see sünniks kirjanduslike žanride, ja igal juhul raamatu otstarbe kohaselt. Mõnes ulatuslikumas eesti raamatukogus ringi vaadates tõuseb igatahes suur

igatsus kõige tavalisema prantsuse raamatu järele, mis, hoolimata sagedasest odavast paberist ja kollasest ilustamata brošüürkaanest, veetleb oma põlise väikese ja kitsa kaustaga, oma kirja selgusega ja endastmõistetavusega, oma tiitellehe „kroonuliku“ ning ühtlasi antiikse lihtsusega. Selles kõiges räägib põline raamatukultuur, ja, mis veel olulisem, põline tasakaalukas stiilivaist, mis on vallutanud ka igapäevase. Samataoliselt mõjub vana, läinud sajandi algupoolel trükitud vene raamat, mille laadile praegune vene raamatukunst on osanud väga õnnelikult läheneda. Ent üks valitsenud raamatu välimuses noobel vaim enne kultuuri industrialiseerumist ja romantiseerumist, mis laiutas läinud sajandi lõpp-poolel, peaaegu kõikjal — ka „gooti“ kirja tarvita-
vais mais, s. t. ka meil. Mõne Arveliuuse „Jutto-Ramatu“ tasakaalukas tiitelleht oma mõõduka rokokoo-vinjetiga võib julgesti üle olla paljust hilisemast, ja omajagu head traditsiooni võib leida näiteks veel Koidula „Emmajõe Öpiku“ kaanestki (a. 1866).

Peab tunnistama, et kindlamailmelist „eesti raamatu“ tüüpi ei suutnud takistavate olude ja oma suuresti individualistlike kalduvuste tõttu luua ka „Noor-Eesti“ ajastu, kuigi ta lõi ilusa eesti raamatu ja näitas oma väljaandeis ka teatavat stiililist ühtlust — tänu mõnede kunstnike kaastöö pidevusele. Nooreestlased tõstsid küll raamatuilustuses ning -illustatsioonis välismaade eeskujul ausse terved põhimõtted, loobudes ebakunstilisest jutustavusest, illustreerimisest selle sõna banaalses ja käsitöölikus mõttes. Samuti võib rääkida otse stiililisest ühtekuuluvusest ajakirja „Noor-Eesti“ (1910/11) ilustajate Triigi, Mäe, Uuritsa ja Jakimtschenko toodangus, mis kõigub tolleaegse „jugendliku“, vaimukama venelise ja monumentaalsema kallelaliku laadi vahemal, ja millest pole väga kaugel ka Kristjan Raua rahvakunstiline ornamentika samas. See kõik aga jäi mingiks erakordseks pidulikkuseks, ja eriti eesti proosaraamatu välimuse ning kiri jäid endist viisi juhuse ja olude määrata. Kirevust sigines sel alal igatahes rohkemgi kui varem, sest üksikud šedövrilised kaaned ja paremad trükid eristusid järsult lihtsama raamatu omist kui ka üksteisest. Hiljem, pärast „Siuru“- ja „Tarapita“-aegset raamatukunsti järelõitsengut, mis mitmeti oli pärisõitseng, hakkas ühes aegade üldise „proosastumisega“ otsekui kaduma huvi raamatu ilustamise ja üldse ta välimuse vastu. „Looming“ hakkas ilmuma meie varasema maitse kohta päris askeetlikult lihtsas tegumoes. Siin tuleb küll loobumist pidada peaaegu positiivseks saavutuseks. Omajagu positiivset kirevuse vähenemise mõttes andis siit järgneval perioodil ka piirdumine lihtsate ja

robustsete, konstruktivistlikku laadi kaanekompositsioonidega eriti proosateoste välimuses. Seda võib nimetada Jaan Vahtra valitsusajaks. Iseseisvusaja esimesel kümnendil läks läbi ka peaaegu täielik loobumine raamatutrükis fraktuur- ehk nn. gooti kirjast. Sellega piirduvadki üldisemad saavutused eesti raamatu kujundamise alal enne ülalmainitud soliidsemaid standardimis-üritusi. Ent viimaseidki on läbi viidud ainult suhteliselt väikeses ulatuses — peamiselt üksikuis tõlke- ja algupäraste romaanide sarjades.

Praeguseks on keskmise eesti raamatu välimuse oluliselt paranenud vaid paberi kvaliteedi poolest. Kaanejooniste stilisatsioonid ja värvused valitsevad üldiselt edasi kirevus ja reklaamihuviline silma-torgata-tahtmine. Kaustad on endiselt lõpmata mitmekesised, kuigi võib märgata tervitatavat tendentsi kitsendada lehekülje trükipilti. Kõige olulisemaks puuduseks aga on jäänud tarvitavamate kirjade liigne mitmekesisus, väheütlevus ja ebamoodsus. Võrreldagu ses suhtes näiteks soome trükiasjanduse taset meie omaga! Esiteks näeb isegi meie suuris kirjanduslikes ajakirjades ikka mitut stiili kirjasid ning mitme tihedusega ladusid ühes ja samas numbris — täpselt nagu meie praeguses ajalehis! Üks uuem ja pretensioonikat välimust taotlev ajakiri ei erista mitte üksi luulet proosast eri kirja abil, vaid ka artiklit novellist, jne. Teiseks on eriti meie täiskirjandusliku proosa väljaandmisel ikka veel aukohal mingid päris-antiikvaga vaid kaugelt sugulased „jugendi“-maitseelised segakirjad. Ja kui meil praegu võibki märkida püüet antiikvalisema ning lihtsama kirja tarvituse poole, siis ajakirjades kahjuks valitakse tihti liiga „fette“ tüüpe ja seejuures laotakse liiga tihedalt. Oma ajalehe, ajakirja ja raamatu trükipildilise stiilitusega oleme muidugi juba põhjalikult harjunud — mis igatahes tähendab suurt takistust meie üldsuse maitse kasvatamisel. Olukorda ei paranda teadmine, et selgi alal olevat meie tegutsemise puudused tingitud majanduslikest põhjustest, s. t. odavamalt läbiajamise vaimust. On ju meie erilised „eestipärased“ segakirjad lihtsalt omaaegne Saksa maal moestlänud kaup. Oleks nagu unustatud kalkuleerida, kui võrra odavamalt saaksime raamatuid toota kirjade ja kaustade suurema ühtlustuse kaudu, eriti kui seejuures hoidutaks ka uhkustamisest paberisortidega ja kaaneümbristega... Stiilne ei tähenda kaugeltki alati kalleimat. Vähemalt viimaseil aegadel on palju stiilset sündinud koguni kokkuhoiu vaimust.

Muidugi pole meie trükikirja-küsimust tarvis lahendada just kõhnima prantsuse antiikva üldise tarvituselevõtuga. Tundub, et

meil sobiks eelistada midagi veidi markantsemat, kas või säärasetaolisi tüüpe, mis prevaleerivad Läänemaade ja Soome uue- mais ning paremais väljaandeis. Eks näita ju võrreldes meie hilisemate tüpograafiliselt väga mitmesuguste värsikogudega teatavat vanamoelistki noblessi G. Suitsu „Ohvrisuits“, trükitud Soomes 1920. a. Igal juhul olgu meie raamatute kirjad loogilisemad kui näiteks „Loomingu“ (ja nüüd ka „Eesti Kirjanduse“) peamine kiri, mis on meile harjunud nii endastmõistetavaks ja koduseks, ent tegelikult on sugugi mitte endastmõistetavalt väike, nurklik ja seejuures iseloomutu. Mingit moodsat lihtsusnoblessi ning karakterit on „Akadeemia“ peamisel kirjal, mis nüüd on tarvitusele võetud ka „Loomingu“ — värsilise osa trükkimiseks. Milline väarikus ja puhtus selle ajakirja kunagiste kursiivkirjaliste luule-lehekülgedega võrreldes! Kui mõned prantsuse ajakirjad toovad luuletused kursiivkirjas, siis sobib see ainult nende väikese kausta tõttu. Üldiselt aga ei pea trükitud lehekülg mitte meenutama kirjutatut; parim on, kui ta suudab meenutada kivisse raiutud kirja! Just see viimatimainitud materjal nõuab töötatavais vormes lihtsust ja ökonoomsust — see tähendab, kõige kunsti peamisi vourusi. Kui pidada silmas seda põlist juhust ja pealegi meieaegset lihtsuse renessansi rakenduskunstis, siis vahest tunnustatakse, et polegi nii väga „isiklikust maitsesest“ tingitud ülalmainitud kirja esiletõstmine teiste seas. Võiks tähelepanu juhtida ka samataolisele, hoopis väikesele, ent veelgi „monumentaalsemale“ kirjale P. Viidingu luuletuskogus „Traataed“ (1935). Vaevalt on säärasestiililised konkudest ja haakidest puhtad kirjad silmale ebahügieenilisemad kui enamik meie seniseid tüüpe — eriti kui kujutella proosalehekülge võrdlemisi kitsana (vt. kausta poolest näiteks „Valik prantsuse esseid“, 1938).

Mis puutub kujuteldavasse „eeskujulikku“ kaanejoonisesse, siis siin ei ole ulatuslikum normimine kuigivõrd mõeldav, kuna eriti suur tähtsus on selle vastavusel raamatu sisule. Meil ei puudu õige elegantseid raamatukaasi, ent üldnõudeks pole kaane ja tiitellehe elegantsus siiski veel saanud. Palja visandlikkuse rõhutamine kaanejoonises igatahes pole see tee, mis viiks kindlamale pinnasele ses kunstis. Võib-olla sobib hästikomponeeritud puuldige, meie nüüdse illustratsiooni peamine taotlus, parimini esindama meie raamatut juba kaanelgi. Seda mõtet suutsid sisendada vähimalt EKS-i väljaandel ilmunud H. Prantsu „Minu elukäik“, mille puutoimega kaas H. Mugastolt on hästi õnnestunud, ja „Looduse“ viimasel romaanivõistlusel au-

hinnatud teoste ümbrised oma iseloomuka puulõikelise ja siiski mitte puise ilmega; polnud paha ka kogu pinna sarnastamine puutoimega pruunis värvuses, millelt kujutav joonis mustas eristus üsna markantselt ja huvitavalt. Eesti-ainelise realistliku romaani jaoks küllaltki eestiline kate.

Oleme jõudnud puulõike, meie nüüdse raamatukunsti rõõmu- ja valulapse juurde. See ei ole meil mitte just puhtrahvuslik saavutus, sest moes on see kogu maailmas juba sajandi alguse uusromantismist ja nn. „kodukultuuri“ renessansist alates; pealegi kuulub esikoht puulõikelise illustratsiooni arenduses viimasel ajal meie naabrile Nõukogude Venele, nagu tunnistab ka läänemaine arvustus. Vene uudne, üldiselt realistlikult kujutav ja oma tehnikas teatava stiilse lihtsusega piirduv puulõige osutub ilmselt vaimusugulaseks kogu meie äsjase ja nüüdse kirjandusliku „uusrealismi“ laadiga, samuti kui realistlikumate, objektist otseselt huvitatud tendentsidega meie nüüdses kujutavas kunstis. Muidugi võiks öelda, et meie loomulikul viisil lülitume puulõiget eriti intensiivselt harrastavate Ida-Euroopa rahvaste ringi, kelle seas paistavad silma ka poolakad ja tšehhid. Kuid just raamatuillustratsioonilise puulõike stiile lähemalt vaadeldes selgub juba varemgi tuntud „saladus“, et meie illustraatorid, alates kadunud Hando Mugastoga, on siiski üsna palju õppinud nimelt praegusilt vene puulõike-meistreilt. Kravčenko, Favorski, Staronossovi, Gončarovi, Bigosi, Ječestovi puulõike laadi nähes tundub see igatahes ootamatultki lähedasena meie uuema raamatu tüüpilisemale ja paremale illustratsioonile. Tõsi küll, meie raamatu-puulõikes, mis hoolimata oma teatavast robustsevõitu stiiliühtlusest viibib siiski veel kujunemise ja otsingute staadiumis, kohtab märksa vähem virtuooslikkust kompositsioonis ja eriti joonekäsitluses kui mõne ülemeelikult kindla Staronossovi või Favorski töis. Kui vene meistrid on vähimalt lähemas minevikus olnud agarad välja arendama nn. formalistlikke voorusi, s. t. eeskätt „pildi“ (või ka vinjetilise kujutise) silueti läbikaalutud liikuvust ja terviku kompositsioonilist peenust ning elavust, siis meil näib olevat rohkem rõhku pandud kujutise „rahulikule realismile“. See erinevus, mis kahtlemata põhineb ka rahvuslike temperamentide erinevusel ja seega näib omajagu tagavat meie puulõike omapära, on märgatav ka Hando Mugasto töis, kuigi need on enamasti seda paremad, mida formalistlikumad need on. Ja kui A. Laigot võib pidada sündinud ning paadunud formalistik, küll teatava itaaliais-klassilise kallakuga (mida näeb ka venelastel), siis temagi

eelistab üsna tihti endastmõistetavat lihtsust elavamale ja mänglevamale käsitlusele. Seda näeb muide Ernst Enno „Valitud värsside“ väljaandes, kus küll ei sobiks vallatuse vaim, ent ometi sobiks paremini mingi romantilisem, vähem asjalik ja lihtne puulõigete laad, võib-olla suuremais mõtudes. Nüüd jääb see korrektne väikeseformaadiline „kujutav“ kunst lahku värsside kunstist, ega paku ka üllatavamaid iseseisvaid väärtusi. Märksa paremini on A. Laigo inspireerunud Fr. Tuglase „Väikese Illimari“ II köitest („Noor-Eesti“, 1937). Juba kaanejoonis on üsna võluv, „sisus“ näeb aga, kuivõrd kenasti suudavad peatükkide algusi sisse juhatada just piiratud asjalik-formalistlikud puulõiked, mis tihti võivad endast kujutada vaid „inventuuri“ peatükis rolli mängivaist esemeist. Põhineb ju vaimukal inventuuritegemisel ka nende vinjetitaoliste illustratsioonide mõju, milledega Ječesitov on kaunistanud Heine „Saksamaa“ tõlke (ja mis on tsinkografeeritud ka eestikeelse tõlke jaoks).

Veelgi elavamalt teeb peatükkide alguses inventuuri Mugasto „Väikese Illimari“ I köites. Üksikud esemed on siin mõnikord skitseeritud otsekui omaette, juhuslikule kohale, mis ei mõju sugugi halvasti. Kohati jätab nende illustratsioonide joonestik puhtuselt ja koguni stiililt veidi soovida. Peale muu on siin kindlasti mõjunud Hando Mugasto tavaline ülekoormatus tööga. Üldiselt mõjub aga see Mugasto illustreerimisviis palju huvitavamana kui tema taimemotiividega ühtlustatud vinjetearing Fr. Tuglase kehakas novellikogus „Kuldne rõngas“. Realist ei käsitle taimi mitte küllalt ornamentaalselt-pinnaliselt, milleta nad mõjuvad põhjendamatult pealetikkuvatena. Hoopis parema õnnega ja suurema peenusega on Mugasto illustreerinud Marie Underi luulevalimiku „Ja liha sai sõnaks“. Eriti köidavad siin tähelepanu luuletuste miniatuursed lõppvinjetid — ilma mingi taustata lõigatud puhtasiluutilised kujutused mõnest linnust, lillest jne. Kui aga tahta näha Mugasto loomupärase asjalikkuse parimaid saavutusi, siis ei maksa neid minna otsima „isegi“ mitte „Kalevipojast“, vaid vaadeldagu Juhan Sütiste (tookord Schütz) väikest luuletuskogu „Südasuvi“ (1935). Nende luuletuste karge realismiga on mõeldavaist võimalustest parimas kooskõlas väikesed pregnantsed ja peened illustratsioonid, mis ei „vinjetitse“ liigselt, ent annavad arhitektuuri- ja maastikumotiive väga hoolikalt valitud vaatenurkadest, ega jää hätta ka mõne tantsiva jalapaari kujutamisega. See meeleolukas kunst sobiks oma viimistluselt kas või kirjamargile. Siin on õnnelikult mõjule pääsenud Mugasto huvi detailse ja mitmekesise tehnika vastu samuti kui

ta formalistlik koolitus. Ühtlasi näeb, et kõige rohkem on ta kodus siiski „kuivemas“ asjalikumais motiivistikus, kuna figuraalsete kompositsioonidega hiilgamine ega lennukus pole saanud ta alaks — nagu muide selgesti näitab ta töö „Kalevipojagi“ ilustamisel. Kui ta varasemaist töist näiteks leheküljelised illustatsioonid Erni Hiire „Pöörangule“ avaldavadki küllalt hoogsusust ning dramaatilisust, siis neis pole ometi seda stiilikindlust, mille ta saavutas raamatu-puulõikes oma elu viimaseil aastail. Praegu peab konstateerima, et peale õige isikupäraselt-järjekindlalt stiliseeriva ning seetõttu vähepaindliku Laigo pole kahjuks avalikkuse ette ilmunud puulõikureid-illustraatoreid, kes suudaksid edasi minna Mugasto paremaist saavutustest. Aga ometi õitseb „bransš“ kui niisugune üha laialdasemalt!

Eriline igatsus parema formalistliku kooli ja suurema elavuse järele meie tulevases puulõikes tekib siis, kui lehitseda „Põhjamaade romaani“ sarja (Eesti Kirjastuse Kooperatiiv). See seeria võib, samuti kui mitmed E. Järve illustreeritud ajaloolised romaanid „Noor-Eesti“ väljaandes, jne., jne., äratada vaenu nüüdsel massilise raamatuteilustamise vastu üldse. Kui veel lepiksime „Põhjamaade romaani“ lastemaitselise ümbriseilustusega, siis ometi ei lepi me mõttega, miks näiteks Larseni „Tarkade kivi“ rohked peatükialgused on ornamenteeritud motiividega põhjapõtradest, laplaste telkidest, ulguvaist huntidest, valaskaladest jne., olgugi et romaanis pole mingit tegemist säärase metsiku miljööga. Üks valmis ornamentide-seeria lihtsalt trükitakse läbi kõige mitmekesisemaist raamatuist, ja pealegi korduvalt ühe kõite piires. Oleks see ornamendistik vähimalt sisuliselt erapooletu! On väga hästi mõeldav sisust võrdlemisi sõltumatu vinjeteerimine, nagu seda harrastati varasemal ajal. Kui aga „Põhjamaade romaanis“ minnakse sisu lähemalt illustreerima, siis ometi ei suudeta anda vähegi sisundi tasemeni küündivat tõlgendust. Nii võib Hamsuni „Viimses peatükis“ kolmekordselt imetella üht ja sama härga, kusjuures ta suur „eriportree“ on saamatuim neist kolmest variandist. Illustreerija E. Kollom on siin nähtavasti vaid „ausalt“ teinud oma massilist tööd, kalkuleerimata näiteks sedagi, et kui leheküljel 410 peatükk on lõpetatud kujutusega lapsest ema süles, siis ei maksaks kõrvallehekülge (411!) samuti alustada lapsega ema süles. Ometi ei puudu E. Kollomilgi, hoolimata ta tehnilisest argusest ja liiglihtsusest, üsna vastuvõetavaid võimeid, nagu tõendab samas raamatus näiteks elav kujutus kelgutajaist. Kui aga ei suudeta või ei taheta anda illustratiivset elavust — mis ei sobigi näiteks ena-

mikus luuletuskogudest või sääraseis asjus, nagu on tüüpilised Tuglase novellid —, siis „päästetagu“ end suurema vinjeteerimis- oskusega ja komponeerimisega-stiliseerimisega. Venelased näivad tänapäevani väga õigesti tõeks pidavat, et illustratsioon ei tohigi päriselt irduda vinjetist, et nad peavad suutma sulada üksteisesse. Selle eelduseks aga on mõlema, s. t. ka illustratsiooni, õige tasapinnaline, perspektiivi eriliselt süvenematu ja ökonoomne käsitlus. Säärasest tõest aga ei oska veel kuigi palju lugu pidada meie Kollomi ja Järve taolised illustreerijad. Tulemused on stiilitus ja segadused. E. Järv on küll näiteks A. Mälgu „Läänemere isandaid“ ilustades püüdnud arhaiseerivalt sulatada ühte vinjetti ja illustratsiooni, või õigemini ornamentid ja jutustavat pilti, — ent otsekui ainult selleks, et näidata, kuidas põhimõttetu kombineerimine ei saa anda palju muud kui dissonantse ja jõhkru. Mugasto mitmed kenad saavutused „Kalevi- pojas“ pole siin mõjunud. Üsna õigesti on Järv hiljem, Hindrey „Loojaku“ illustreerimisel piirdunud lihtsamate ja mitte-puulõikeliste vinjettjoonistega, milledes pole ei „ehtsat arhailist“ ornamentid ega palju jutustavat. Tagajärg võinuks küll olla tegelikust parem, kui illustreerijat poleks siingi hukutanud ta sagedane liiga suur „jõulisus“ ning müstika. Olevikuaineliste teoste illustreerijana on Järv igatahes vastuvõetavam, nagu näitab kas või A. Hindi „Vatku tõbilas“. Impressiivne maalilisus pole küll puulõike ega üldse illustratsiooni ala, kuid mainitud raamatus on Järve maaliline puulõike metsapõlemisest igal juhul huvitavam kui näiteks Kollomi illustratsioon ühe tühja pargipingiga ja lageda pimedusega A. Jakobsoni „Uue inimese“ IV osa eel.

Jah, viimasel ajal kõige rohkem rakendatud või rakendunud puulõikaja E. Kollomi laad on keskmiselt „eestipärane“ ses mõttes, et ta ei taha riskida üheski suunas, ent ometi riskib kõige rohkem just püsimisega „keskteel“. Kui ta taotleb stiilitundmist, siis võib juhtuda äpardusi, nagu on juhtunud „Anna Kare- nina“ kaanega. Sellel fotomontaažiliselt esitatud rokokoolisel tantsijatepaaril pole ei stiililiselt ega mõtteliselt midagi tegemist romaani sisundiga. Ometi ei või öelda, nagu poleks ka Kollom mõne aastaga oma töö kvaliteedilt märgatavalt arenenud. Kui vaadelda üht tema illustreeritud „uhket“ väljaannet 1935. aastast, nimelt E. Hiire „Sinimägesid“, ja sinna kõrvale asetada sama luuletaja „Palgest palgesse“ läinud aastast, siis on näha, et vähim- malt liikuvust ja komponeerimisvõimet on omas žanris kenakesti juurde õpitud. Viimases raamatus igatahes on mõndagi luuletust sissejuhata- v kujutis üsna sugestiivne ja vaba sellest jäme-

dusest ning hõredusest, mis veel häirib raamatu eri jagude eel asetsevais täisleheküljelistes puulõikeis (näiteks „sõjavisioon“ viimase tsükli eel). Märksa parem „Sinimägedes“ tehtud „hulljulgest“ algusest on Kollomi tase ka Hiire vahepealse valimiku „Päikeselised päevad“ ilustustes. Isikupärasust tundub Kollom avaldavat siiski vaid teatavas oskuses kombineerida eestilistest maastikujoontest lihtsaid vinjetlikke või koguni ornamentaalseid kujutisi. Päris rappa võib ta aga mõnikord minna initsiaalide ja nende „garneeringu“ joonistamisega — vasta H. Mäelo „Salme astub ellu“.

Täielikuks vastandiks Kollomi puisevõitu puulõike laadile on Ott Kangilaski illustratsioonid oma stiililt ja ka tehnikalt. Kangilaski armastab musta (või muuvärvilist) põhja sellest „väljakiirgava“ fantaasiarikka valge joonestikuga-täpistikuga. Ses puulõike jaoks nii lihtsas ja endastmõistetavas tehnikas, milles ta siiski kasutab, samuti kui Viiralt ja osalt Mugasto, õige mitmekesiseid instrumente, saavutab ta tihti mõjuva dramaatilisuse, hoogsuse ja teatava öise-„dekadentse“ sünguse. Mõnedki ta kaanejoonised (näiteks A. Jakobsoni „Oktoobri tuule“ II jaol) pole laita, ja A. Mälgu „Mere tuultes“ on ta omas isikupärasel laadis saavutanud peenigi efekte. Kahjuks võib sellegi raamatu puulõikeist näha, et Kangilaski maitse pole veel kindlustunud; süngusi taotelles võib ta kalduda ka pooleldi labasusse, mida soodustab eri instrumentide töö kokkusulamatus. Samataolist tasemekõikumist näeme Kangilaski huvitavais illustratsioonides kahele uuemale luuletuskogule: need on J. Sinimäe „Isamaa“ ja A. Ranniti „Akna raamistuses“. Et aga Ott Kangilaskist võib oodata tundlikku illustreerijat eeskätt luuletuskogude ja üldse romantilise kirjanduse jaoks, seda näitas ta juba varem oma tähelepanuäratavate ilustustega H. Talviku „Palaviku“ jaoks (mille ilmumine oli omamoodi sündmuseks Kirjanike Liidus kirjastatud, obligatoorselt ilustamata värsikogude valitsuse ajal), samuti sulejoonistega B. Alveri „Viletsuse komöödiale“ ja B. Kangro „Sonettidele“. Jääb vaid loota Kangilaski edasiarenemist ja hoidumist massilisest produtseerimisest, mis on rikkunud peaaegu kõiki meie illustreerijaid.

Kuigi puulõige seisab meil juba mõnda aega raamatukunstilise huvi keskkohas, siis ometi pole selle väljavaated praegu just roosilised. Suurem osa illustreerijaid ses tehnikas jätab veel üsna kõikuva ja kobava mulje oma stiilitundelt ja oskuselt „võtta stiil välja“ käeliigutusest, instrumendist ning puu ehitusest.

Pole ka midagi imestada, kui Märt Laarmani taoline vanem puulõikaja ei mõtlegi hakata tootma illustratsioone „massi“ tarbeks, nagu nendega on meil end surnuks töötatud, vaid peamiselt piirdub bibliofiilsete ning väga väikese tiraažiga väljaannete valmistamisega (mõned neist, nagu Underi „Käik tuultesse“ ja v. Rothi „Talvõ laul“, ka puulõikelise tekstiga; teised, nagu „Kylmad ruba'id“ — autori enese sulest —, tekstiosas tavalise trükiga). Üldiselt siiski ei puudu meie illustratiivse puulõike laadis ka terveid ja tõhusaid jooni. Vahest olulisim neist on kalduvus kasutada võimalikult palju „valge joonega“ töötamist, mis igitahes kindlustab suurema stiilsuse ja värskuse materjali seisukohalt, kui seda võib näha sääraseis Kravčenko illustratsioonides, kus trükkima jäänud must joon mõjub juba „faksiimilena“, ükskõik kuidas ülekantud sulejoonisena. Samuti tagab teatavat ühtlust ning võltsimatust meie puulõikajate üldine hoidumine instrumentide suuremast mitmekesisusest. Viiralt tehniliselt (kui ka kunstiliselt) ülivirtuooslike puulõike-lehtede laadiga igitahes pole raamatu ilustamisel kuigi palju ära teha. On küll õige, et vene meisterillustraatoreilt peaksid meie puulõikajad veel paljugi õppima, kui nad ei taha paremate tekstiautorite kõrval tunduda saamatutena ning tuimadena. Samas aga võib küsida, miks ei õpita meil ühtlasi rohkem ka Läänest, et saavutada suuremat mitmekesisust mitte üksi kompositsioonilises ja siluetilises, vaid ka pinnakäsitluse enese stiilis. Mõni Eric Gill oma erilise puhta maitsega tiitellehtede joonistamisel ja ilustuste ning teksti tasakaalustamisel, mõni antiigitsev ja võimas Hughes-Stanton, mõni fantaasiarikas ja vallatu Gertrude Hermes, mõni elavalt raskejooneline Jean Lebedeff võiksid raamatukunsti meistritena õpetada mitmetegi meil veel kasutamata jäänud võimaluste avamist. Ja kui vaadelda prantsuse kujuri Maillol'i puulõikelisi illustratsioone Ovidiuse „Armastuskunstile“, siis alles selgub, millise täpsusega ja graatsiaga on võimalik kooskõlastada trükikirja ja illustratsiooni (rääkimata puulõike enese võistlematult peenest lihtsusest). Maillol nimelt näib olevat instinktiivselt „joonistanud“ niisama tugeva joonega kui see, mis valitseb teksti kirjatähtedes. Teksti ja ilustuste kokkusobitamise alal võib palju õppida ka nõukogude vene puulõikemeistritelt; käesolevas kirjutises kahjuks pole ruumi neil küsimustel lähemalt peatuda. Võib vaid märkida, et kõigist illustreerimistehnikaist annab iseenesest parima sobivuse trükipildiga ikkagi jälle puulõige — muidugi sel juhul, kui see pole hoitud just Valloton'i või Nolde

„raskes“ laadis. Ent viimastegi laadid ei luuda sobimisvõimalusi.

Tuleb veel kord varieerida küsimust, kas mõõdukajooneline ja „realistlikult“ kujutatav puulõige, nagu see meie raamatus praegu valitseb, just peab sel määral valitsema. Julgemate ja maalilisemate võtetega tuleks igatahes katsetada, vähimalt siis, kui virtuooslikkus senises laadis ei näi puhkevat. Ja lõpuks ei maksaks üldse ilmtingimata eelistada puulõiget. A. Johani maalilised joonised Gustav Suitsu „Kogutud luuletuste“ ja A. Gailiti „Karge mere“ jaoks igatahes suudavad seda edukalt tõendada. Sütiste poeem „Noored partisanid“ on meil üks neid harvu viimase aja raamatuid, mille kohta võib öelda, et illustratsioonid on talle midagi üsna olulist juurde andnud. Johani „visandlike“ sõejooniste realistlik mahlakus on nagu imbunud kogu teosesse. Tõsi küll, säärane laad „kulub“ veel kiiremini kui rangem ja ometi suuremat mitmekesisust võimaldav puulõige. Kuid illustraatoreist-joonistajaist ei tahaks siiski kuidagi loobuda. Nende laadide erinevused annavad iseenesest palju vaheldust. On näiteks üsna huvitav vaadelda P. Liivaku ülemealikuid illustratsioone J. Jaigi „Võrumaa juttude“ II jaole (1933). Samuti ei tahaks loobuda Jaan Vahtra jooniseist, mis mitte üksi Koidula „Valitud lauludes“, vaid näiteks ka kunstniku enese teoses „Minu noorusmaalt“ saavutavad õige suurt värskust. Viimases on iga initsiaali juurde väga lihtsas laadis visandatud lõbus episoodike järgnevast tekstist. Vahtra tugevaimaks küljeks näib samuti kui Johanil olevat robustsete rahvalike nägude ja masside ilme tabamine. „Õrnemat“ ja romantilisemat ta nähtavasti ei läbe korralikult tõlgendada, nagu demonstreerib H. Visnapuu „Üle kodumäe“. See on üks kõige korratumalt kaunistatud luuletuskogusid meie raamatuturul. Kuhu on siin jäänud see stiilikindlus, millega Vahtra omal ajal illustreeris J. Barbaruse „Geomeetriselise inimese“!

Jah, meil jääb praegu veel põhjust keset oma illustratsiooniderikkust taga kahetseda sääraseid raamatuid, nagu on „Geomeetriselise inimese“ või G. Suitsu „Lapse sünn“ Ado Vabbe illustreerimistega. Neis teoseis tundus terviklikku stiili formaadist kuni vinjeti viimse detailini; neis tundus ka vaimset ühtlust luuletaja ja kujutava kunstniku loomingu vahel. Loomulikult vaatleme hardusega ka Viiralti kunagisi illustratsioone ühele usuõpetuse lugemikule, „Võrumaa juttude“ I jaole ja Underi luuletuskogule „Rõõm ühest ilusast päevast“... Selle kunsti hõõgumus, mida ei peitnud ükski stilisatsioon, on meist kahjuks eemal-

dunud, ja hiljem levinud puulõike-realism ümbritseb meid teatava jahedusega. Igal juhul on aga meie raamatukunstis loodud praeguseks küllalt alust selleks, et võiks senisest märksa kindlamini edasi ehitada — ja otsida. Loodetavasti ei jää sel populaarsel alal töötajatele lisandumata uusi ja ka varem tuntud jõude.

H. Paukson.

MÖTTEID JA MÄRKMEID AJALOOKIRJANDUSE AASTATOODANGU PUHUL.

1.

Järgnevas on mõne kerge joonega tähistatud 1938. a. ajaloo-harrastuse elavust ja viljakust ning märgitud eriti seda, mis on seal väärtuslikku ja edasiviivat. Kes juba seniseid harvu ülevaateid on jälginud, see on pidanud iga kord imestama ajalooainelise kirjanduse rohkuse üle, kohates hulgaliselt töid, mille olemasolust tal polnud aimugi. Sama lugu on 1938. a. ajalookirjandusega: siia kuulub kuni 150 raamatut ja brošüüri ning kümneid kaalukaid artikleid ajakirjus ja koguteoseis.

See laialdane materjal on jaotatav viide kihti: 1) Väike arv töid, millel on eeskätt materjalipublikatsioonilist või teatmelist väärtust (näit. dr. O. Liivi „Suur näljajaeg Eestis 1695—1697“, prof. A. Valdese ja H. Normanni toimetatud „Eesti organiseeritud arstkont 1912—1937“, „Eesti Kroonika 1938“ jm.). 2) Uurimused mitmes teaduslikkuse kraadis (näit. dr. O. Liivi mainitud töö sissejuhatus, E. Laamani „Eesti iseseisvuse süünd“ jm.). 3) Populariseeringud, samuti mitmesuguse taseme ja laadiga (näit. mag. V. Vaga „Üldine kunstiajalugu“, H. Mäelo „Tänapäeva Ameerika“, L. Anvelti „Aristoteles“ jm.). 4) Ilukirjanduslikud või poolilukirjanduslikud tööd (näit. Jak. Liivi „Mälestusi lühijuttudes“, J. Pitka „Minu mälestused“ II, E. Kippeli „Issanda koerad“ I). 5) Juubeli- ja juhutööd (näit. N. Tusti „Vaba Eesti“, „Eestimaa Autojuhtide ja Mototehnikute Ühingu Tartu Osakond 10 aastat 1928—1938“ jm.). Teaduslikku väärtust on pp. 1—2 alla kuuluvail tööil. P. 3. alla koondatud tööil on peamiselt pedagoogiline, teadmisi levitav, hariduslik tähtsus. P. 5. alla arvatud

väljaannete otstarve on sageli reklaamiline, neis (vahel segiläbi kuulutustega) avaldatud lühikirjutiste väärtus on enamvähem tühine, kuid tihti leidub neis ka päris tüsedaid töid, millel on teadusliku materjali väärtust.

2.

Historiograafilisi küsimusi käsitletakse meil üldse vähe ja läinud aastagi kohta tuleb piirduda vaid prof. P. Tarveli tiheda artikli „Demokraatia liigitusest uusima ajaloo valguses“ („Akadeemia“) mainimisega.

Bibliograafilistest väljaandeist ilmus saksakeelne „Eesti filoloogia ja ajaloo aastaülevaade“ XIV, 1931, millest ajaloo osa katab peaaegu poole (lk. 132—242) ja milles on arvestatud raamatuid ja üsna tihedalt artikleid ajakirjandusest.

Arhiivinduse alal on meil niihästi Tartus kui Tallinnas ja Narvas hulk teaduslikke töötajaid ja viimasel ajal on igal aastal ilmunud mõni suurem teos. Läänud aastal ilmus A. Marguse „Tallinna Linnaarhiivi kataloog IV: Kanuti Gildi arhiiv“, mis on eriti tähtis meie majandusajaloo uurijaile. — Ülevaatliku käsitluse pakub dr. O. Liivi „Quelques remarques sur les matériaux d'archives concernant l'Estonie en URSS“ (ÕES-i Aastaraamat 1936). Vähem tähtis on R. Seeberg-Elverfeldti „Livonica in Pommern“ („Liber Saecularis“) — ülevaade Baltikumi kohta käivast ainesest vabahärra J. v. Bohleni kogus Stettini Riigiarhiivis.

3.

Üsna rikkalik on üldajalugu ja üksikute võõrrahvaste ajalugu käsitlevate teoste arv. Siin ilmus tõlkes H. Wells'i „Lühikese maailma ajaloo“ III (viimne) anne. See suuri jooni tõmbav, tugeva subjektiivse värvinguga probleemirikas ja huvitav teos on üsna sobiv sissejuhatus algajale tutvumiseks ajaloo-probleemidega. — Teatavaks tähtteoseks aga kujunes P. Tarveli, G. Ney jt. poolt kirjutatud „Ajalugu gümnaasiumile“ I—II, mis on küll mõeldud õpperaamatuks, kuid on ühtlasi esimene asjatundlik ja originaalne üldajaloo käsitlus eesti keeles, mis seniste kompilatsioonide taustal on eriti silmapaistev. Koos ilmumata III köitega paisub teos kuni 1000 leheküljeni (selle seas ka lühike Eesti ajaloo osa). Eriti head ja uudsed on siin prof. P. Tarveli kirjutatud osad kesk- ja uusajast (näit. feodalismi ja valgustusajastu käsitlused). Gümnaasiumile tundub teos

ehk liiga tihe ja faktirikas, kuid need omadused koos uudsete ja sünteetiliste kokkuvõtetega kujundavad teose väga usaldusväärseks üldajaloo sissejuhatuseks kõigile. — Prof. P. T a r v e l on kirjutanud veel tiheda ja uudsete vaatekohtadega artikli „Jooni valgustusajastu olemusest“ („Akadeemia“ 1938).

Silmapaistev ja uudne teos on veel O. L a h e t i „Läti riigi tekkimine ja tunnustamine“. Eesti ja Läti arengut on kõrvutatud, aga meie vahendid naabermaa tundmaõppimiseks on olnud täiesti puudulikud. Alles 1937. a. ilmunud M. Pukitsa „Läti kultuurilugu“ pani sellele põhja, mida käesolev teos poliitilisest küljest täiendab. Laheti töö on kirjutatud hea süstemaatilisusega, see pole küll uurimus, ent siiski teaduslik käsitlus trükitud allikate põhjal, mis kõik ka teoses on tsiteeritud. Täielikumat Läti ajalugu jääme siiski veel ootama. — Teaduslike pretensioonideta, ent aktuaalsed raamatud, osalt tõlked, enamikus välismaise kirjanduse põhjal koostatud ülevaated on E. L a a m a n i ja L. K a h k r a „Tänapäeva Saksamaa“, H. M ä e l o „Tänapäeva Ameerika“, A. H. T a m m s a a r e „Hiina ja hiinlane“, A. E. M a r a n d i ja U. M a s i n g u „Nüüdse Hiina alused“, G. B i e n s t o c k ' i „Hiina ja Jaapan“, E. S c h r e i b e r i „Õnnelikud skandinaavlastel“. Need päevakohased raamatud võimaldavad orienteerumist oleviku poliitilistes päevasündmustes. Neist on aktuaalsemad ja asjatundlikumad Laaman-Kahkra ja Bienstock'i tööd. Huvitav on märkida, et Kaug-Ida riikide kohta on ühe aastaga ilmunud 3 raamatut, kuna kaua kestnud Hispaania kodusõda hoopis vähem kajastus eri raamatus.

Välismaid käsitlevaist memuaaridest on mainitavad S. J. W i t t e „Mälestused II“, mis kujutab Vene ajalugu XX saj. algul, J. P i l s u d s k i „1920. aasta“, mis käsitleb Poola vabadusvõitlust, A. B a u e r m e i s t e r i „Salaluure tungib läbi rinde“, mis jutustab sakslaste spionaažist Maailmasõja ajal, ja E. d. M ä l l i algupärane „Võõrleegioni trikoloori all“, mis kujutab elu Prantsuse võõrleegionis. 1938. a. memuaarkirjanduse kohta lähemalt vt. allakirjutanu ülevaadet „E. Kirjanduses“ 1939, nr. 4.

4.

Õ i g u s a j a l o o l i s t e s t käsitlustest mainigem kaht tööd. Üsna tähelepanuväärne on dr. A. P e r a n d i artikkel „Eesti talurahvaõiguse arengu põhijooni“ („Varamu“), mis sisaldab ümberhinnanguid keskaegse õigusajaloo alal. Samalt autorilt ilmus veel suurem uurimus (väitekirj) „Üldmenetlus tsiviiljasjus Eestimaal“.

Ülemaakohtus Rootsia ajal“, mis käsitleb ka rootsiaegset kohtukorraldust üldse.

Järjest suurenevad tähelepanu pööratakse meilgi majandusajaloole. Tallinna keskaegse kaubanduse kohta avaldas väga andmeterikka ja tiheda uurimuse baltisakslane G. M i c k w i t z — „Aus Revaler Handelsbüchern. Zur Technik des Ostseehandels in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts“. — A. M a r g u s e koostatud Kanuti Gildi arhiivi kataloog sisaldab sissejuhatusena pikema uurimusliku ülevaate Tallinna gildide, eriti Kanuti Gildi organisatsioonist ja arenemiskäigust, andes selles Tallinna majandus- ja ühiskonnaajaloole olulisi lisandeid. — Poola ajastust avaldati mag. N. L o o n e viimseid lühemaid töid „Der Plan der Kolonisierung Livlands 1582—1584“ („Liber Saecularis“), mis käsitleb huvitavat küsimust, kuidas meile püüti sõdades hõredaks jäänud rahvastiku asemele tuua Lääne-Euroopast katoliiklikke koloniste. — Kolmas, kuid meie rahva ajaloo seisukohalt kõige aktuaalsemat teemat käsitlev suurem töö majandusajaloo alalt on dr. O. L i i v i „Suur näljaaeg Eestis 1695—1697“. Töö käsitleb nii uurimuslikus (üle $\frac{1}{5}$ teosest) kui publikatsioonilises (ligi $\frac{4}{5}$ teosest) osas üht suuremat majanduslikku ja rahvuslikku katastroofi, mida meie rahvas kunagi on üle elanud. Kui eelmised tööd käsitlesid eeskätt võõrrahvusest linnakodanluse ajalugu, siis siin on meil tegemist tõelise eesti rahva ajaloo, ta ennekuulmatu viletsuse tragöödiaga. Seda aega ja selle aja probleeme on dr. Liiv käsitelnud suure andumuse ja asjatundmisega. Pearõhk teoses on siiski dokumentaalsel osal. — Prof. H. S e p a lühemas töös „Zur Frage der Beschaffung von Arbeitskräften zur Zeit der Schollenpflichtigkeit“ („Liber Saecularis“) on vaadeldud peamiselt XVI ja XVII saj. olukordi.

XVIII sajand on jäänud majandusajalooliselt käsitlemata. XIX saj. majandusajaloolisi küsimusi uudsetest vaatekohtadest käsitleb ulatuslikumalt „E e s t i r a h v a a j a l o o“ 14. vihk (lk. 1507—1618). Käsitlus ulatub 1820. aastaist XX saj. alguseni ja siin vaadeldakse eestlaste majandust, linnu, kaubandust, tööstust, liiklemisolusid, merendust jm., ja ka õiguslikke jm. küsimusi. Lühemaist eriküsimuste käsitlustest samast ajastust väärivad mainimist F. S a u k s i „Lambakasvatussaaduste turustamine XIX sajandil Eesti- ja Liivimaal“ („Ajalooline Ajakiri“) ja prof. H. S e p a „Põhja-Eesti majanduslik olustik XIX sajandi teisel poolel“ („Ajalooline Ajakiri“). Neist on esimene

kahtlemata uudsem ja hoolsamini kirjutatud, kuna teine on koostatud kuidagi räpakalt ja vähe-ülevaatlikult teatava kirjanduse referaadina.

Iseseisvusaegse majanduselu käsitlustest mainigem paari, millel aga on vaid materjalikogu väärtus: albumikujuline „20 aastat Eesti raudteed“, mis sisaldab Eesti raudteede ehitamise, ekspluateerimise, tehniliste uuenduste jne. kohta statistikat, lühikirjutisi, mälestusi ja rikkalikult kultuuriloolise väärtusega pilte, ja „Eesti majandus 1937. a. Eesti Panga Aastaraamat“, mis statistiliselt käsitleb tööstust, põllumajandust, väliskaubandust, sisekaubandust, transportalasid, hindade taset, pankade tegevust, välisvõlgnevust, riigimajandust, pakkudes väga väärtuslikku andmestikku tulevastele uurijatele majandusloo alal. Selletaolisi väljaandeid ilmus muidki.

5.

Kultuuriloolisel aladel on silmapaistvaks saavutuseks mag. V. V a g a „Üldise kunstiajaloo“ lõpuleviimine (832 lk.). Teoses on pildimaterjal nii sisuliselt kui tehniliselt väga hea, samuti on asjatundlik selle käsitlus. Kuid see käsitlus on kuidagi kuivavõitu ja perspektiivitu, küll ajaloolise meetodiga, kuid kitsast kunstiajaloolisest vaatekohast kirjutatud, vähe sidudes kunsti arengut muude kultuurialadega, üldajaloo, maailmavaatega, elutundega jne., kujutades kunsti kui mingit isoleeritud *l'art pour l'art*'i. — Kunsti alale kuuluvaid väljaandeid ilmus veel seerias „Ilu kunstis ja looduses“. — Nende üldise kunstiajaloo alale kuuluvate teoste kõrval avaldati lühemaid töid kodumaa ehituskunsti ajaloo alalt: prof. S. K a r l i n g i „Zur Baugeschichte der Domkirche zu Tallinn“ („Liber Saecularis“) ja „Jakob och Magnus Gabriel de la Gardie som byggherrar i Estland“ („Svio-Estonica 1938“) ning mag. A. T u u l s e „Viljandi ordu lossi kapiteelid“ („Liber Saecularis“).

Muudest kultuuriloolistest käsitlustest XVII—XX sajandini on mainida: G. R a u c h'i „Die Studentennationen an der schwedischen Universität Tartu (Dorpat)“ („Liber Saecularis“), M. L e p i k u avaldatud „Viis Fr. R. Faehlmanni kirja“ J. Sommereile, Rosenplänterile jt. („Liber Saecularis“), rida XIX saj. lõppu ja XX saj. algust käsitlevaid memuaarteoseid, nagu J a k. L i i v i „Mälestusi lühijuttudes“, E. P a s t i „Eesti meremees jutustab“ ja J. P i t k a „Minu mälestused“ II. Uudset uurimisala katsetas lühemas kirjutises A. M i k s: „Märkusi eesti kultuuritegelaste päritolu kohta“ („Eesti Kirjandus“).

Väga rikkalik kultuurilooline ainestik (ülevaateid, statistikat, mälestusi, pilte, biograafilist andmestikku jm.) on koondatud prof. A. Valdese ja prof. H. Normanni toimetatud suurde koguteosesse „Eesti organiseeritud arstikond 1912—1937“ (508 lk.). See on omas laadis eeskujulik väljaanne ja tunnistus agarusest ning hoolest, mis arstidel on oma ala ajaloo suhtes. Selle harrastuse hingeks näivad olevat just käesoleva teose toimetajad. Säärase luksuslikult pildistatud ja ka muidu trükitehniliselt hästi teostatud raamatu väljaandmine eeldab majanduslikke võimalusi, mida sel jõukal elukutsel muidugi ei puudu.

Muudest ülevaateoseist mainigem siinkohal veel E. d. R. e. i. n. i. n. g. i. toimetatud sisukat koguteost „Kakskümmend aastat Eesti iseseisvusaegset teatrit 1918—1938“, milles eriti väljatõttav on E. Reiningi tüse ülevaade eesti teatri arengust, samuti statistika eesti teatrite tegevusest, K. L. e. i. c. h. t. e. r. i. toimetatud „Kakskümmend aastat eesti muusikat“, ülevaadetega eri autoreilt meie muusikalise loomingu ja viljeluse eri alade kohta. Veelgi kitsama tähendusega on säärased juubelibrošüürid, nagu „Noorte Meeste Kristlik Ühing 1923—1938“, „Kümme aastat Eesti Lastesõprade Ühingu tegevusest“, „Eesti Maanaiste Keskseits 1928—1938“, „Kümme aastat 1928—1938. Graafikatööstuse juhtide ühing „Poligraaf““, „Kümme aastat Eesti Töölisspordi Liitu“, „Eesti laskurid rahvusvahelistel laskevõistlustel 1931—1937“ jm.

6.

Kõige enam on siiski neid käsitlusi, mida väiksema või suurema õigustusega võiksime koondada poliitilise ajaloo alla.

Asjaosalised eriteadlased eraldavad harilikult teravalt ajalugu ja muinasteadust. Ometi teenivad mõlemad teadusalad sama eesmärki, kumbki küll erinevat ainestikku ja meetodit tarvitades. Muinasteaduse iseseisvusaegsed saavutused on meie ajaloo alguse hiiglasammu võrra tagasi viinud ning muistse vabadusvõitluse ajastu käsitluses põimuvad mõlemad teadusalad teineteisega. Muinasteaduse arengu tõttu on viimaseil aastail toimunud murrang ja ümberhinnang Eesti vanema ajaloo kirjutamises. Esmakordselt toimus see „Eesti ajaloo“ I köites. Seal on meie ajaloo algus mitu tuhat aastat tagasi viidud ja sellest köitest umbes $\frac{2}{3}$ põhineb muinasteaduse saavutustel. Sellega anti meie rahva ajaloole esmakordselt kindel alus ja perspektiiv. Ja just see I köite muinasteaduslik osa oligi, mis uudsusega üllatas ja sünteetidega haaras. Üldsus ei taipu paljut muinas-

teaduse ja ajaloo vahedest, ent ta on tänulik mõlema teadusala tulemuste viljaka sünteesimise eest.

Läinud aastal ilmus meie muinasteaduse alalt uus suur- (õigem hiigel-)teos — prof. H. M o o r a „Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr.“. II köide (XVI + 744 lk. + hulk lisasid). See on teedrajav teos Läänemeremaade varasema rauaaja kohta, mis ka meie vastavat ainekku tühjendavalt arvestab ja kinnitab sama autori poolt juba varem esitatud vaatekohta, et nii läti kui eesti kultuuri põhi on baltipärane ja et germaani elemendid siin on sekundaarsed. Kuigi tarvitadaolev materjal on peamiselt kultuurajalooline, võimaldab see ometi olulisi järeldusi eesti ja läti rahva muinasaegsete poliitiliste ja ühiskondlike olude kohta. — Teine muinasteadlase poolt kirjutatud tähelepandav töö on mag. A. V a s s a r i probleemierikas artikkel „Soomlaste Soome siirdumise lähteruumist“ („Ajalool. Ajakiri“), milles autor eeskätt arheoloogilisest ainekust lähtudes püüab huvitavalt lahendada Lääne-Soome asustuse küsimust, leides, et sealne algelanikkond on sinna siirdunud Saaremaalt, Väina alalt, Virumaalt ja Harjumaalt mitme inimpõlve jooksul 3 perioodis umb. Kr. sündimisest kuni umb. 600. a. p. Kr. Seda siirdumist põhjustas majanduslik tõmbejõud (karusnahad) ja sel oli halvav mõju Eesti asustuse, majanduselu ja ühiskondliku elu kujunemisele.

Üllatavatele tulemustele jõuab dr. P. J o h a n s e n pikemas artiklis „Kuurilaiskysymys“ („Historiallinen Aikakauskirja“ 1938, nr. 3). Tarvitades nii muinasteaduse kui ajaloo uurimistulemusi ja tõendusmaterjale, jõuab autor otsusele, et saarlased ja liivlased on muistse iseseisvuse lõpuajastul umb. 400 a. jooksul valitsenud Liivi-Kura rannikut kuni Meemelini ja hoidnud kurelasi oma valitsuse all, luues segakultuuri ja tõrjudes viikingid Kuramaalt välja. — Muistset iseseisvusaega käsitlevad ka prof. J. U l u o t s artiklis „Über die alttestnischen Volksversammlungen“ („Liber Saecularis“) ja R. S a r v e s a a r e sissejuhatuses muinasajanäidendile „Kaupo“.

Kui seega muistse iseseisvusaja probleemid on leidnud elavat käsitlemist nii muinasteadlaste kui ajaloolaste poolt, siis keskaja poliitiline ajalugu kajastub teaduslikus käsitluses väga vähesel määral. Nii on vaid prof. H. K r u u s püüdnud Eesti keskaja olemust iseloomustada artiklis „L'Esprit du moyen âge estonien“ („Liber Saecularis“) ja prof. G. S u i t s on artiklis „Ajaloost kirjandusloos“ („Liber Saecularis“) käsitelnud 1343. a. Viljandi mässu motiivi küsimust E. Bornhöhe „Tasuja“ uurimise

puhul. — Täiesti hõre on ka Rootsi ja Vene aja käsitlus. Mainida võiks vaid paari artiklit — M. Tõldsepa „Liivimaa rüütelkonna poliitiline meelsus a. 1700“ („Ajalool. Ajakiri“) ja dr. O. Liivi „Eesti ohvitserid Põhja sõjas“ („Sõdur“).

Isegi ärkamisaja küsimuste kohta leidub ainult mõni artikkel, millest tähtsamad prof. H. Kruusi „Eesti ja Läti rahvusliku ärkamisliikumise kokkupuuteist“ („Eesti Kirjandus“) ja prof. J. Vasara „Die Aussenpolitik im Zeitalter des völkischen Erwachens der Esten“ („Liber Saecularis“). Mõlemad jälgivad meie ärkamisliikumise väliseid äratusi ja sidemeid, esitades uusi andmeid ja vaatekohti. Väiksemaist töist võiks veel nimetada M. Päässi „Dr. M. Veske C. R. Jakobsoni järglasena“ („Varamu“).

Maailmasõda kajastub O. Lutsu ja kol. A. Hinnomi mälestustes („Która godzina. Mälestusi X“, „Läti küttidega Maailmasõjas“).

Alles riikliku iseseisvumise ajastu kohta muutub poliitiliste käsitluste arv tihedaks. Suurim ja tähtsaim töö siin on E. Laamani „Eesti iseseisvuse süünd“ (784 lk.), mis annab esialgse, kuid ometi tüseda süstemaatilise läbilõike iseseisvumise probleemistikust ja vastavast materjalist (vt. lähemalt „E. Kirj.“ 1938, nr. 11). — Orientatsiooni iseseisvumise ajastu materjalides võimaldab vastava näituse juht „Eesti iseseisvuse süünd. Dokumente ja ülesvõtteid 1917—1921“, mis sisaldab 373 nr. valitud materjale. — Koguteos „Vabaduse tulekul I“ sisaldab kaks tähelepanavat artiklit: prof. A. Piibu „Maanõukogu 1917. a.“ (Maanõukogu kujunemisest, poliitilisest tegevusest ja 15./28. nov. aktist) ja A.-T. Kliimanni „28. november“, kus tõlgitsetakse Maanõukogu otsust kui riikliku iseseisvuse väljakuulutamise akti ja kaitstakse seisukohta, et 28. nov. 1917 tuleks tunnistada Eesti riigi sünnipäevaks. See seisukohavõtt kutsus esile elava poleemika, millest olgu mainitud E. Laamani „Eesti iseseisvuse päev“ („E. Rahvusväeosade Album III“) ja „Kas 15./28. nov. 1917 või 24. veebr. 1918?“ („Tänapäev“), R. Eliaser *jun.* „Kas 28. november või 24. veebruar“ („Akadeemia“), A. Perandi „Eesti Vabariigi sünniahtid 1917—1918“ („Varamu“), A.-T. Kliimanni „24. veebruar või 28. november?“ („Tänapäev“) jm. Peale A. Piibu ja A.-T. Kliimanni tööde sisaldab koguteos „Vabaduse tulekul I“ 8 memuaarilaadilist kirjutist, millest väärtuslikemad on prof. J. Tõnissoni, prof. N. Maimu ja prof. H. Kruusi tööd. Suure kogu peamiselt memuaarilist, aga mõnevõrra ka dokumentaalset materjali Eesti väeosade loomise, ise-

seisvuse kuulutamise ja okupatsiooniajast sisaldab „Eesti Rahvusväeosade Album III“.

Vabadussõja käsitlustest on tüsedaim kol. J. Maide ja leitn. E. Valdini „6. jalaväepolk Vabadussõjas 1918—1920“ (767 lk.). See on parimaid ja põhjalikemaid töid üksiku väeosa ajaloost. Ka pildimaterjal ja skeemid (üle 300) on heal tasemel. Käsitluse elavuselt teos ületab Vabadussõja üldajaloo. Elavust on tõstetud tsitaatidega päevikuist, mälestustest, kirjeldustest. Käsitlusviis on heas mõttes populaarteaduslik. — Uudisartikleist võiks mainida E. Laamani „Landesväri sõda Saksa sõjamineisteriumi valgustusel („Sõdur“). — Memuaarilisi töid: A. Tõnuristi „Narva tules“, G. Krusenstjerni „M.-G. Mann im Baltenregiment“.

Vene kodusõda kajastab Ed. Grossschmidt-Suursepa kompilatsioonis „Valge rinne“. Puudustest hoolimata (nõrk kriitika tarvitatud kirjanduse suhtes ja oma seisukoha puudumine, kirjanduslike allikate salgamine jm.) on see loetav raamat, sisaldab rohkesti materjali ja manab elavalt silma ette tolleaegsed võitlused.

Viimaste aastate poliitiliste reformide kohta pakub suureulatusliku materjalihulga koguteos „Põhiseadus ja Rahvuskogu“ (576 lk.). Kandvamad käsitlused selles on: prof. J. Uluotsa „Eesti Vabariigi konstitutsioonilised aktid“, Ed. Laamani „Põhiseaduse kriisi arenemine 1928—1933“, J. Klesmendi „Sisepoliitiline kriis ja põhiseadus“, A. Mäe „Põhiseaduse koostamise käik Rahvuskogus“. Raamat sisaldab veel rea kirjutisi uue põhiseaduse üksikuist osadest, kõnesid, mälestusi, statistikat, seaduseelnõude tekste jm.

7.

Koolide ajalugu kajastub ainult ühes teoses — K. Larensi toimetatud raamatus „Ülevaade Eesti merekoolidest 1864—1935“. Enam kui kümnes lühikeses artiklis A. Gustavson ja E. Past, vähemal määral ka K. Larens, käsitlevad üksikuid merekoole. Poole raamatust täidab biograafiline osa „Eesti kapteneid“. Siin on üle 300 kapteni kohta lühikesi elulooandmeid ühes pildiga.

Kirikujalal ja usundiajalooline kirjandus on rikkalikum. Siin on üldise teosena kõigepealt mainitav prof. O. Silla teos „Eesti kirikulugu. Vanimast ajast olevikuni“. Edasi leidub ülevaateid, nagu K. Saarse „Piiskoplik Toom-

kirik Tallinnas“ ja Edg. Kilimiti „40 aastat suure meistri jälgedes. 1898—1938“ — Tallinna baptisti koguduse elust ja tööst. Tiheda andmestikulise ülevaate Petserimaa ev.-lut. ja ap. õigeusu koguduste ajaloost, koguduseliikmete arvust, kirikute ehitamisest jm. annab preester N. Raag kirjutises „Petserimaa kogudused“ („Usuteadusl. Ajakiri“). Üksikküsimuste uurimustest on silmapaistvamad R. Põldmäe artiklid „Eesti vennastekoguduste võitlusest rahva joomapahega“ ja „Herrnhuutlikud elulookirjeldused“ (mõlemad „Eesti Kirjanduses“). V. Uuspuga ja L. Mark on avaldanud lühemaid töid nõiaprotsesside kohta Eestis („Usutead. Ajakiri“ ja „Ajalool. Ajakiri“).

8.

Õige rikkalik on lokaalajalooliste käsitluste hulk, millest mõnda juba eespool oleme maininud. Nende seas kohatame rea täiesti väärtuslikke töid.

„Van Tallinn“ nimelisest seeriast ilmus II köite 2. vihk, sisaldades 5 pisiuurimust, mille teemad sedapuhku on teisejärgulise tähtsusega. Väga tähelepanuväärne seevastu on prof. H. Kruusi lühiuurimus „Opositsioon Tallinna linnaomavalitsuses 1877—1904“ („Ajalool. Ajakiri“), milles autor suure selguse ja üksikasjalisusega esitab eesti ja vene ühise opositsiooni tegevust Tallinna linnavolikogus kui olulist ettevalmistust linnaomavalitsuse ülevõtmiseks 1904. a. — Muud avaldised Tallinna kohta on kitsama tähtsusega ja sündinud 25 a. juubeli märgi all. Neist on olulisema kultuuri- ja kunstiajaloolise väärtusega H. Peetsi töö „„Estonia“ teatri- ja kontserthoone ajalugu“. Välimuselt väga soliidne väljaanne on „Tallinna Linna Elektri jaam 1913—1938“, mis sisaldab ülevaate elektri jaama asutamisest ja senisest tegevusest rohkete andmete ja suurepärase piltidega. Jääb veel mainida „„Oma Abi“ (1913—1938) 25“ — ülevaate pealinna ühe suurema tarvitajateühingu 25-aastasest tegevusest, ja üsna tühise väärtusega „Gustav-Adolfi Gümnaasiumi Spordiring 1913—1938“.

Tartu kohta on mag. E. Tender avaldanud tiheda ja kultuurilooliselt huvitava lühiuurimuse „Ehitusoludest ja tule-
tõrjendusest Tartus Rootsi ajal“ koguteoses „Tartu V“, mille
väljaanne ise on tulvil jooksvat statistikat linnavalitsuse
tegevuse kohta, mis muidugi alles hiljem leiab ajaloo uurimuses
väärtustamist. — Tartus asuva Õpetatud Eesti Seltsi 100 aasta
juubeli puhul avaldati „Õpetatud Eesti Selts 1838—1938.
Lühike tegevuse ülevaade“ 14 lühikirjutisega 11 autorilt seltsi

eelajaloo, ajaloo ja üksikute tegevusalade kohta. — „Tartu Näituse Albumis“ 1938 leidub E. Rajatalu artikkel „Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi asutamise mõtte tekkimislööst“, mis sisaldab andmeid seltsi asutamise mõtte arengust. — Juubeliraamatute kilda kuuluvad „Kunstiühing Pallas 1918—1938“, mille peaväär- tuse moodustavad reproduktsioonid, „Tartu Tööstus- ja Majan- dusõpilastekool 1923—1938“ (selles tähele panna eriti J. Ja- anisto kirjutist kooli „eellugudest ja elukäigust“, „Tartu Mees- laulu Selts“, „Tartu Keskkooliõpetajate Ühing“, „Tartu Nais- laulu Selts 1928—1938“ jm.

T a r t u m a a kajastub mag. H. R e b a s e poolt rohkete alli- kate põhjal kirjutatud tõhusas töös „Lühike ülevaade Rõngu kihelkonna minevikust“, edasi rohke pildimaterjaliga varustatud ülevaadete-raamatus politsei tegevusest „Tartu-Valga Prefek- tuur 1918—1938“ ning brošüüris „25 aastat Elva algkooli 1913—1938“.

„A/S Esimene Eesti Põlevkivitööstus endine Riigi Põlev- kivitööstus 1918—1938“ sisaldab rea anonüümseid kirjutisi põlev- kivitööstuse arengust V i r u m a a l ja statistikat. — Mag. H. R e b a n e püüab kirjutises „Rakvere stads utseende under den svenska tiden“ („Svio-Estonica“) rekonstrueerida Rakvere välis- ilmet Rootsi ajal.

Stokholmi Riigiarhiivis avastatud üriku põhjal püüab dr. P. J o h a n s e n selgitada P a i d e linna asutamise käiku lühe- mas artiklis „Paide linna asutamisest“ („Liber Saecularis“).

Üsna rohkesti on L ä ä n e m a a d ja s a a r i käsitlevaid töid. Mag. E. B l u m f e l d t on kirjutanud hea pikema ülevaate „Läänemaa ajalugu“ koguteoses „Läänemaa“ I. See käsitleb aega muistsest iseseisvusest kuni uuesti-iseseisvumiseni. Autor on tarvitanud rohkesti trükkimata arhiivainest välis- ja kodumaa arhiividest, kasutanud trükitud materjalikogusid ja kõike asjasse puutuvat kirjandust (üle 60 teose) ning andnud selle põhjal väga tiheda ja andmeterikka ülevaate Läänemaa poliitilisest ja majan- dusajaloost, millel on ilmne uurimuslik-teaduslik väärtus. — Üsna ulatuslikus uurimuses „Cotze und Sorve und die quarta des Ordens in Läänemaa“ (ÖES-i Aastaraamat 1937) püüab prof. J. Uluots tõestada, et Läti Henrikul jm. esinevad Cotze ja Sorve tähendavad Karuse kihelkonda. — Dr. P. A r i s t e oma artiklis „Die Schweden auf Hiiumaa nach der grossen Auswanderung“ (ÖES-i Aastaraamat 1936) kirjeldab, kuidas XVIII sajandil umbes 1000 rootslast Hiiust on rännanud Lõuna-Venesse. — H. L a a k m a n n artiklis „Zur ältesten Geschichte des Bistums

Ösel-Wiek“ („Liber Saecularis“) käsitleb piiskopkondade piiride ajamist ja tülisid nende pärast. — Mag. E. Blumfeldt oma teises lühemas töös võtab vaatlusele „Saaremaa revisjoni- ja reguleerimistööd 1765—1828“ („Liber Saecularis“).

Pärnu kohalikust ajaloost on käsitletud ainult kõige uuema aja kultuuriloolisi küsimusi juubeliraamatuis „„Endla“ kutseline teater 1911—1936“ (üksikasjaline andmeterikas ülevaade), „Pärnu Kaubanduskeskkool 1913—1938“ (tähelepandavamad selles on J. Piiskari, L. Juurika ja B. Härma kirjutised) ja „Pärnu I Gümnaasiumi, Progümnaasiumi ja Reaalkooli 20. aastapäeva album“ (ülevaateid, mälestusi ja muid materjale).

Viljandimaa käsitlevad: prof. H. Sepa lühemad kirjutised „Viljandimaa sõjaajalooliselt Ordu ja Poola ajal“ ja „Viljandimaa sõjaajalooliselt Rootsi ajal“ („Sõdur“). — H. Helm on kirjutanud juubeliülevaate Suure-Jaani seltsist „„Ilmatar“ 1887—1937“. — Suurim ja tüsedaim töö on A. Kivi-rähki koostatud „Kaitseliidu Sakalamaa Malev 1917—1937“ (238 lk.). Allikate hoolsa kasutamise ja tsiteerimise tõttu on see üks eeskujulikemaid töid ses laadis.

Valgamaa kajastub ajalooliselt kahes väiksemas raamatus: „Tõrva Gümnaasium 1917—1937“ (mille kandvaks osaks on koolijuhataja M. Kand'i „Jooni Tõrva Gümnaasiumi kahekümneaastasest tegevusest“) ja „Kaitseliidu Valga Malev 1918—1938“ (milles tuleks välja tõsta E. Ahmani ajalooliselt orienteeritud kirjutist „Valga Kaitseliidu sünd“).

9.

Rikkalikku biograafilist kirjandust, mida 1938. a. jooksul on ilmunud üle 40 eri raamatu, olen lähemalt käsitelnud „Loomingus“ nr. 4, 1939. Sealsele ülevaatele võiks lisada veel järgmist.

Nagu eespool mainitud, sisaldavad olulisi biograafilisi osi teosed „Eesti organiseeritud arstkond 1912—1937“ ja „Ülevaade Eesti merekoolidest 1864—1935“. — Fr. Puksoo kirjutas „P. Tielman Hube, Buchhändler in Tallinn und Narva um die Mitte des XVII. Jahrhunderts“ („Liber Saecularis“). Kindr. H. Brede sulest ilmus „Stonewall Jackson. Üks andekamaid ja silmapaistvamaid Lõunariikide sõjaväe juhte P.-Ameerika Ühendriikide kodusõjas 1861—63“ („Sõdur“).

Lisada tuleks ka mõningaid balti-saksa ajaloolaste biograafilisi ja genealoogilisi töid. Neist on suu-

rim E. v. R o s e n i „Boguslaus Rosen“ — detailne materjalikogu varasemast Rootsi ajast. — H. W e i s s on avaldanud „Beiträge zum Studiengang und zur Bibliographie Mag. Heinrich Stahls“ („Liber Saecularis“) ja A. C. G. R o s e n b e r g „Bürgerbuch der Stadt Dorpat 1719—1797“, kodanikenimistu 889 nimega. — G. v. K r u s e n s t j e r n on koostanud iluväljaande „Heldengedenkbuch des Baltenregiments“ — Balti rügemendi 70 langenu elulood piltidega, statistilisi andmeid rügemendi koostise, lahingute jm. kohta.

Baltisakslastele, kes juhtivast tegevusest poliitilisel ja kultuurilisel alal on kõrvale tõrjutud, on iseloomulik tegelemine minevikuküsimustega, kusjuures nad vähe puudutavad poliitilist ajalugu, seda enam aga harrastavad biograafilist ja eriti genealoogilist uurimistevõist. Neil ilmus näit. juba 8-ndat aastat eriajakiri „Baltische Familiengeschichtliche Mitteilungen“, 4 vihku aastas mitmesuguste genealoogiliste teadete ja lühiaurimustega, millest on ka eesti perekondade uurimisele ja ajaloole mõnevõrra kasu ja eeskuju. Veel ilmus X aastakäik üheainsa sugukonna uurimustest „Acta Wrangeliana“, à 2 vihku aastas, milles käsitletakse Wrangelite sugukonna harusid mitmes maas — Eestis, Rootsis, Saksas jm.

Lõpuks jääb mainida, et ajaloolisi aineid on tarvitatud ka kümnekonnas ilukirjanduslikus teoses. Mitu tööd ja pealegi silmapaistvamad käsitlevad muistse iseseisvuse ja vabadusvõitluse teemasid: E. Kippeli „Issanda koerad“ I, K. A. Hindrey „Nõid“ ja „Lembitu“, R. Sarvesaare „Kaupo“, H. Visnapuu „Maa vabaduse eest“. Muudest töödest võiks mainida E. Laidsaare „Idavalvurit“, A. Kalda minevikumiljöölist „Hundimõrsjat“, P. Rummo noorsoonäidendit „Linnuse saladus“, E. Kahari noorsoojuttu „Toolse hunt“ ja J. Metua isamaalist näidendit „Vabadussõja päevilt“. — Ilmus ka mitu tõlkelist ajalooromaani, näit. H. Sienkiewiczi „Uputus“ I—II, „Pan Wolodyjowski“ jm.

10.

Seega oleme lõpule jõudnud möödunud aasta ajalookirjanduse linnulennulise tutvustamisega. Seejuures võtsime arvesse ainult eestlaste, meie ülikooli juures töötavate välismaa õpetlaste ja baltisakslaste poolt meie ajaloo aineil kirjutatud tööd. Iseloomulik on, et meie venelased nähtavasti ajalooküsimustega ei tegele.

Esitatud aastatoodang (mis ei ole kaugeltki täielik, sest artiklite osas on sellest saadud anda vaid teatav valimik) ei ole

rikas suurteostest, kuid ometi külluslik ja kõrge kesktasemega. See rikkus peaks tunduma üllatav eriti neile, kes seda kirjandust mitte päris lähedalt ei jälgi. Muidugi on selle kirjanduse seas mõndagi tühist ja pealiskaudset (eriti lokaalkäsitluste osas). Käsitlusviisilt on suurem osa töid kirjutatud asjalikult ja täiesti loetavalt. Ajalugu on juba niisugune aine, et isegi valiteaduslikult kirjutatud uurimused võivad olla arusaadavad ja hõlpsasti loetavad ka asjaarmastajale. See on rohkem autori stiililiste võimete küsimus. Ometi tekitab ajalooainelise kirjanduse määratu rohkus ja eriti selle trükipinna suurus meis soovi, et autorid annaksid ainult küpsi töid, kärbiksid liigliha ja taotleksid käsitluses stiililist tihedust. Kuid see ei peaks muidugi mitte viima selleni, et kõik ilmuv oleks mingi läbikurnatud ekstrakt. Et ajalookirjandus peab ka rahvast kasvatama ja senisest suuremal määral pakkuma laiadele hulkadele vaimset toitu, siis tuleb seda enam arvestada, et ainuüksi ekstraktidest ei saa toituda, et steriilne rasv, süsivesik, valk või vitamiin pole ideaalseimad toitained, vaid et maitsvam ja otstarbekohasem viis on neid tarvitada parajal määral muude suupäraste ainetega segatult. Kuigi meie ajalookirjandusel on muidki, näiteks tehnilisi (võimatu erinev kaust, trükk, välimus jne.), toimetuslikke jm. puudusi ja kuigi tuleb konstateerida selle ala kirjanduse kirjastuslikku organiseerimatust, mis on olulisi takistusi selle kirjanduse levikule ja mõjule, oleme ometi tunnustajajaks vägevale arengule, mis on toimunud selle kirjanduse alal iseseisvusajal. Millised tegurid seda suurt edu on põhjustanud?

Meie ajaloouurimise ja -harrastuse algelisest seisukohast V e n e a j a l on küllalt kirjutatud: selle ala asjaarmastajalikust tasemest, kutseliste ajaloolaste puudumisest, balti-saksa uurijate sihilikest käsitlustest, nendest raasukestest elamisest, mis võõraste laualt langesid, jne. I s e s e i s v u s a j a l aga on juurde tulnud rida omariiklusele tuginevaid soodustavaid tegureid. Neist kõige olulisem oli kolme ajaloo-õppetooli asutamine ülikooli juurde, millist arvu hiljuti suurendati veel ühe võrra. Pealegi on ajaloo õpetamine ülikoolis olnud üsna heades kätes. Õppejõud on ise üsna viljakalt töötanud uurijaina, aga nad on ka olnud küllalt osavad pedagoogid koondama enda ümber õppijaid, äratama neis teaduslikke huve ja valima nende seast teaduslikuks tööks võimelisi. Selle kasvatustöö tulemusena on meil peale kasvanud rohkearvuline noor uurijatepõlv, millele võrdset kohatame teistel teadusaladel harva. Uurimistemade poolest on täis rõhk asetatud eesti rahva ajaloole. On avaldatud hädavajalikke

teatmeteoseid, teaduslikke allikpublikatsioone, loendamatu arv monograafilisi ja lühemaid uurimusi. Sellele lisaks on suurel määral soetatud populaarteaduslikku kirjandust ajaloo alal. Kodumaa ajaloo uurimise alal on juhtiv koht siirdunud baltisakslastelt eestlastele. Kodumaa ja üldajaloo õpetus koolides on seatud ajakohasele alusele. Riigilt jt. on saadud suuri summasid ajalooteaduslike ülesannete teostamiseks, mis Vene ajal puudusid. Meie koolides õpetavad omad õpetajad, meile on asutatud üsna suur arv arhiiviametnikkude kohti, mis võimaldavad teatavate teaduslike eeltööde ja ülesannete täitmist. Kõik see ongi loonud nii soliidse aluse eesti ajalooeadusele ja ajalooainelisele kirjandusele ning kutsunud esile selle suure rikkuse, mida võisime äsja näha ilmununa üheainsa aasta jooksul.

Niisiis on konstateerida küll suurt edu, kuid ei saa siiski öelda, et olukord meie ajalooeaduse alal oleks täiesti rahuldav. Tarvitseb ainult vaadata ajaloo alal töötajate töötingimusi ja lahendust ootavate ülesannete hulka. Kuigi ajaloolaste kaader on üsna arvukas, tõsiselt koolitatud ja töökas, siiski käivad ülesanded talle üle jõu, peamiselt seetõttu, et ajaloolaste töötingimused on teaduslikuks uurimiseks ebasoodsad. Suur osa ajaloolasi tegutseb ajalooõpetajaina keskkoolis ja gümnaasiumes. Ent ajalooõpetajad (niihästi vanem kui noorem põlv) on (mõne erandiga) võõrdunud teaduslikest harrastustest. Sel on ka mitmeid arusaadavaid põhjusi: väiksemais keskustes töötajail pole küllalt uurimismaterjali käepärast (kuigi nad võiksid väga edukalt töötada lokaalsete küsimuste uurimisel), õppeasutisest ja uurimistöö keskusest eemaldudes nad kaotavad peagi kontakti probleemidega, kuna pealegi puudub keskkoh, kes neid kontaktis hoiaks ja tööle rakendaks, jooksev kutsetöö ja isiklikud-perekondlikud elunõuded on meie oludes väga koormavad ja teaduslik kutsumus ei ole küllalt tugev, et kõiki neid takistusi ületada. Mõned õpetajaist on siiski rakendunud populaarteadusliku ja õppekirjanduse soetamisele ja teinud seda osalt heade tulemustega. Seevastu ajaloolased, kes on valinud kutsealaks arhiivitöö, on oma kitsais võimalustes osutanud tublit uurimishimu. Seda on soodustanud teaduslik huvi, uurimismaterjali käepärasus, osalt aineiline vajadus lühemate teaduslike või populaarteaduslike artiklite avaldamisega teenida lisa napile palgale. Ometi sööb neilgi jooksev töö aja ja tõeliseks uurimistööks jääb vähe mahti. Meie arhiivid on ju alles kujunemisjärgus, neis on palju tehnilist korraldustööd ja koosseisude vähesuse tõttu isegi juhtivamad jõud peavad tegema tehnilise iseloomuga töid. Jooksva kutsetöö kur-

navusega ongi ehk seletatav ka see, et ajaloo alal seni on kirjutatud vähe väitekirju ja mis ongi kirjutatud, on nende poolt, kel on olnud käegakatsutav võimalus professuuri või muu kõrgepalgalise koha saamiseks. Seega kammitseb ainealine kitsikus meil tõsisemate ajalooteaduslike ülesannete sooritamist; soodustatud asendis on vaid ülikooli õppejõud.

Tööjõu ja aineliste võimaluste nappusel pole muidugi saadud ajaloo uurimist seni küllalt süstemaatiliselt juhtida. Uurijate individuaalsed huvid ja avalik tellimus on viinud mõnede küsimuste ühekülgsel väljatõstmisele. Nii on meil mõnesid probleeme rahuldaval määral uuritud, kuid seevastu paljud alad on kas hoopis käsitlemata või pealiskaudselt läbi töötatud. Nii-sugustest aladest ja küsimustest oleksid näiteina mainitavad muistne iseseisvusaeg, keskaeg, XVIII sajand, 1905. aasta, agraraja asustusajalugu, kultuurilugu, sõja-, tavaõiguse ajalugu, linnade, alevite, kihelkondade, valdade, külade, asutiste, talude, sugukondade ajalood jne. Edasi vajaksime palju teoseid üldajaloo alalt. Ka ajaloo uurimise metodoloogias ja ajaloofilosoofia küsimustest pole meil peaaegu midagi kirjutatud.

Oma rahva ajaloo igakülgsel selgitamisel on vaidlematult suur rahvuslik tähtsus. Ajalooline teadvus, see intuiitiivselt tajutav orgaanilise sidevuse tunne oma esivanemate minevikuga on meil praegugi alles liiga puudulik. Meil nähtavasti isegi intelligents ei taju muistse iseseisvusaaja tõelist olemust, muinaskultuuri küllalt kõrget taset, ei taju selle põlise kultuuri, poliitiliste, ühiskondlike, religioosete jm. ideaalide ja elutunde kandumist põlvest-põlve ja teisenenult kuni meie ajani. Näib, et iseseisvusaaja juhtivad tegelased on ajaloolisest teadvusest ja arengu pidevusest vähem läbi imbunud kui teerajajad C. R. Jakobson ja J. Hurt, kellest esimesel on ühtlasi haruldaselt selge kujutlus ajaloo osat rahva poliitilises võitluses ja ta rahvusliku iseteadvuse tõstmisel.

Ajalugu teeb rahvad nende sisemistest jõududest teadlikuks ja kasvatab neis tahet edasielamiseks ning edasiseks kultuuri-loominguks, teeb nad vastupidavaks survele ja ümberrahvustamisele, liidab nad üheks üksuseks ja perekse. Seetõttu on ajalool erilisem missioon teiste teadusalade keskel. Seetõttu on tarvilik eriti intensiivselt oma rahva minevikku uurida, ajalooteadmisi levitada, rahvast ajaloolistest teadmistest ja teadvusest läbi immutada ja selle kaudu ta rahvusteadvust kinnitada.

Aga ajalool kui teadusel on veelgi avaramaid ülesandeid. Püüdes oma aineestiku ja meetodite varal selgitada tõelisi sünd-

musi ning olukordi, neid suuremaiks kompleksideks ühendada, rahvaste elu kujundavaid nähtavaid või nähtamatuid aktuaalseid vaimseid jõudusid jälgida ja selgitada, muutub ajalooteadus ise elavaks vaimseks jõuks, aidates kujundada rahvaste elutingimusi ja nende tulevast saatust, viljastades ja elustades olevikku ning tulevikku, nagu viimasel rahvusvahelisel ajaloolaste kongressil tabavalt väljendati. Soovigem, et ka meie ajalooteadus üha edukamalt suudaks täita sellist missiooni.

August Palm.

MÄRKMEID KAERA-JAANI KOHTA.

Pool sajandit tagasi oli Ahja mõisa ja Kärša küla vahelise maantee ääres oru kaldal armetu onn. Nägin seda ise lapsena: vanadusest viltu seinad, männikoorest katus, korstna jätkuks silgutünn. Onnis elas pops Piitre Matson, pisut pahaloomuline mees, kellest ei jäänud ümbrusele häid mälestusi. Teda kutsuti Kaera-Keisriks, sest ta tegi oma onni ümber alati ainult kaeru maha. Ta harilik kõnekäänd oli: „Tii nii pallu kaaru, et saap keisrilegi!“ Tema kolmest abielust oli tal hulk lapsi, kelle igaühe nime ette lisati isa hüüdnime järgi sõna „Kaera-“. Ja nõnda kutsuti üht ta poegadest, kellest on alamal kõne, Kaera-Jaaniks.

Eelmisega oleks õiendatud ka J. Moodise teade ERA-s, nagu oleks Kaera-Jaan oma nime saanud mingist kaeravarguse loost. Tõsi küll, kohapeal oli tuttav kõnekäänd: „Moskva-Mari murdse, Kikka-Ann kirkse¹⁾, Kaara-Jaan varast sakste kaaru.“ Kuid selline nime seletus on tekkinud nähtavasti hiljem, kui Kaera-Keisri isik oli juba ununenud. Või kui siin oligi vargusega tegemist, siis käib teade ometi vana Kaera-Keisri kohta. Igatahes päris poeg oma hüüdnime juba isalt.

See Jaan Matson oli umbes kolm aastat Ahja mõisas lätlasest sepa Georg Biedermanni juures poisiks. Ta oli keskmist kasvu, blond, kõrgivõitu noormees, suur naistekütt ja -lemmik. Tunti teda ikka Kaera-Jaani nime all — ja temalt päranduski see nimi lõpuks ka tuntud tantsule.

Lugu, mis andis tõuke ta nime populaarsusele, juhtus tõenäoliselt a. 1889 ja on seotud muidugi naistega. Tollal pesti mõisa pesu endises õlleköögis, osalt selle suures eeskojas, osalt erilises pesuköögi-ruumis. Kord olid härberitüdrukud (Kilk-

1) Mainitud naised olid vene sõduritega kaasa läinud, üks Moskvasse ja teine Riiga, ning hiljem armetus olukorras tagasi tulnud.

Liisa, Janni-Mari jt.) otsustanud pärast pesupäeva ennastki pesta. Kuid sellest olid kuulnud ka Kaera-Jaan ja Kolli-Juhan — viimane oli juhmivõitu, kokutav mees, ametilt rätsep, kes samuti tundis huvi naiste vastu, kuid kellest ei hoolitud ²⁾). Nad olid enese pesukööki suurte tõrte taha peitnud, kumbki omapead, teise teadmata. Milline jant sellest lõpuks sigines, seda praegu lähemalt ei mäletata. Kuid omal ajal oli sellest sagedasti juttu, nagu mäletan oma varasemast lapsepõlvest, mis möödus sama õllekoja seinte vahel.

Kohe pärast seda tekkis ka Kaera-Jaanile pühendatud pilkelaul. Et selle tegijaiks oleksid olnud ainult mõisa poisikesed, nagu öeldakse J. Moodise andmeis, olevat ometi ekslik. Küllap olid autoreiks ikka mõisa käsitöölised, Kaera-Jaani enese kaaslased, — nii väidavad mu ema ja tädi. Laul oli võrdlemisi pikk ja obstsöönne, kuid nähtavasti pole selle algupärasest redaktsioonist peale esimeste ridade midagi järsemat säilinud. Mu enese mälestuse järgi oli esimene salm järgmine:

Ai Kaara-Jaan, ai Kaara-Jaan,
Ai karga vällä kaema,
Kas om kesvä keerulise,
Kaara kateharulise!

Ja mu tädi Juuli Nigol mäletab veel katkendit:

Maril omma paksu sapsu.
Kolli nurgan tõrdu takan —
Ai kaeratsi, ai kaeratsi —
Karga Marit kaema!

Hiljem, kui Kaera-Jaani nimi temaga seotud tantsu tõttu populaarseks sai, on laulugi püütud täiendada, tundmata enam selle tekkimiseks põhjust andnud algsündmust. Seda on teinud ka J. Moodis, nagu ta ise teatab, sidudes loo veel Lääniste küla suursöömari Nunn'-Jaaniga = Jaan Juhansoniga ³⁾).

Kaera-Jaanile pühendatud pilkelaulul oli sellepärast suur menu, et ta kohe algusest peale seoti viisi ja tantsuga. Viimased olid vist küll juba varem mingisugusel kujul olemas (teatavasti leidub „Kaera-Jaani“ taoline tants isegi Leedus). Kuid seda võib ikkagi alles eriuurimus tõendada, mil määral „Kaera-Jaan“ kujunes juba varem olemasolnud tantsumotiivest, või mil määral

2) Ta surnud viimaks vanglas, kus istus heinavarguse pärast. Vahet on koguni tema varguse lugu seotud hiljem ta paarimehe Kaera-Jaani nimega.

3) Nunn'-Jaani puhul vt. minu „Väike Illimar“ II, lk. 161—168. Ainult lugu Nunn'-Jaani lambasöömisest on ühest rahvaanekdoodist siia üle kantud.

„Kaeratsim“, „Kaerajaak“, setu „Kolmõgeski kaarassim“ jt. põlvnevad praegu kõnesolevast „Kaera-Jaanist“. Seni teame ainult, et Lõuna-Tartumaa on „olnud lähtekohaks *kaerajaani* (*kaarassiimi*)... arenemisele ja ulatuslikumale levimisele hilisemal ajal“⁴). Igatahes näib kindel olevat, et tantsu nimi ja temaga seotud sõnad on tekkinud alles 1889. a. paiku teadaoleva üksikjuhtumi põhjal. Need on pärit ligikaudu samalt maa-alalt, kus sündisid ka „Savikoja venelase“ tantsu nimetus ja sõnad — ikka jälle kindla üksikjuhtumi mõjul. Kaugemale siirdudes moondusid „Kaera-Jaani“ sõnad peaaegu tundmatuseni. Kuid see müütiline Kaeratsim, keda kehutatakse „vällä kargama ja kaema, kas om kesvä keerulitse, kaara katsa-kandilise“, on nähtavasti ikkagi sama Jaan Matson, kes tõrre tagant vahtis Ahja mõisa vanas õlleköögis pesevaid tüdrukuid.

Esiialgu tunti „Kaera-Jaani“ tantsu ta praegusel kujul ainult Ahja mõisas ja selle lähemas ümbruses. Nagu mäletan, oli see vabaõhu ringmängu-tants, mida tantsiti jaanituledel ja kiigemängudel, laulu saatel, ilma pillimuusikata. Alles pikkamööda siirdus see kaugemale, vallutades lõpuks kogu Lõuna-Eesti. Eriti uue sajandi algul, pärast tantsu Tartuni jõudmist, toimus selle levimine ruttu. Ja tõenäoliselt käiski selle Tartu siirdumine just seda teed, mida märgib J. Moodis oma teateis. Umbes a. 1902—1903 olevat viisi linna toonud „Karskuse Sõbra“ laulukoori juht Jaan Laosson ja seal tantsitud seda lauluharjutuste vaheaegadel. Laossonilt saanud viisi Krasnojarski polgu orkestrijuht Lange. Eriti soodustas tantsu populaarseks tegemist just viimane asjaolu. Krasnojarski polgu orkestrit palgati tollal Tartus väga paljudele tantsupidudele mängima ja tema repertuaar levis ruttu. Seda levikut soodustas eriti ka asjaolu, et selle tantsuga sai kohe hakkama igäüks, ka see, kes ühtki muud tantsu ei osanud. Varsti tantsiti seda Tartus ka muulastest üliõpilaste pidudel ja grusiinlased ning armeenlased viisid selle eesti rahvusliku tantsuna isegi Kaukaasiasse, nagu kuulsin ühelt sealselt tuttavalt. Nägin koguni tantsukaarti, kus sellele naljaviluks oli „peenem“ nimigi leiutatud: Jean de Kaër! Nii oli see esimene rahvants, mis tungis „salongi“, sest „Tuljaku“ võidukäik algas hiljem. Nagu „Tuljakut“ nii tantsiti „Kaera-Jaanigi“ harilikult peo lõpuks, viimset tuju ja energiat välja pannes.

Kaera-Jaan — Jaan Matson ise oli aga ta nimega seotud laulule ja tantsule väga vihane. Mäletan oma isa rääkivat, et Jaan nende pärast isegi kodukihelkonnast ajutiseks Tartu kolinud.

4) R. Põldmäe — H. Tamperre, Valimik eesti rahvatantse, lk. 31. Tartu, 1938.

Kuid tants tuli järele! Jaan Matson elas vanaks, mõne aasta eest olnud ta Läänistes veel sepaks ja surnud hiljuti. Selle pika ea jooksul pidi ta küll väga tihti haavust tundma, ilma et haavajail tema isikust oleks enam aimugi olnud.

Tõenäoliselt on tänavu möödunud 50 aastat „Kaera-Jaani“ tantsu sünnist, või kui mitte sünnist, siis vähemalt populaarsuse algusest.

Fr. Tuglas.

SETU RAHVAKOMBEID LAPSEST.

Setumaa on praegu veel rahvusteaduste huviosalisele elav muuseum, kuigi viimasel ajal seal kooli ja kirjanduse mõju vana algupärasest setude kultuuri hävitab. Käesoleva sajandi algul andis dr. Jakob Hurt välja kolm tüsedat köidet setukeste rahvalaule¹⁾, mis tänaseni on jäänud eesti suurimaks rahvalaulude publikatsiooniks ja mille näol setu muinaskultuur suuris piires on päästetud.

Kui Samuel Sommer Piirimaade Seltsi toetusel jätkas Setu rahvaluule kogumist, mis ainekute rohkuselt (mitte korjatud setu tekstide väärtuselt ja vanaduselt) ületas dr. Jakob Hurda kogu²⁾, siis tuli avalikuks palju uusi laulutüüpe³⁾ ja andmeid, mille kohta varem puudusid teated.

Üks huvitavamaist peatükkidest setude vanas rahvakultuuris on ebausk väikese lapse suhtes⁴⁾. Nagu Eestis⁵⁾, nii pidi Setu andma hambatuleku puhul hambaraha: „Kua perrest löüd väikesel latsõl edimält edimätse hamba, siss tuo and latsõlõ raha“⁶⁾, siis lapse hambad kasvasid tugevad. Eesti-Ingeris esimese hamba nägija pidi andma lapsele mingi kingi, näiteks tüki seepi, kus sõrmus sees oli; uue vöö, mille sidus lapse ümber selleks, et tei-

1) Jakob Hurt, Setukeste rahvalaulud I—III. Helsinki, 1904—1907.

2) Jakob Hurda kogu sisaldab umbes 1400 kaastöoliselt 122 317 lk. (250 062 punkti) 170 köites, kus on 47 556 rahvalaulu, 71 154 vanasõna, 42 804 mõistatust, 16 756 juttu ja 71 792 uskumust.

3) Vrd. siinkirjutaja artikleid „Vaimukultuurilist omapära eesti rahvaluules“. Eesti rahvuskultuur, lk. 13—21, ja „Kalevala „laevapuu“ Setus“. Eesti Kirjandus 1935, lk. 61—67.

4) Vrd. ka A. O. Väisänen, Syntymä, lapsuus ja kuolema. Setukaisten tapoja ja uskumuksia. Kalevalaseuran vuosikirja IV, lk. 193—209. Helsinki, 1924.

5) Vadjas ammõz- ja hutu-raha (mähkmeraha) katab osalt ristjätsete kulud. Vrd. „Eesti Hõim“ IV, lk. 55—56 (Tartu, 1931).

6) S[ommer] 25217 (127).

sed hambad kiiremini tuleksid⁷⁾ jne., kuna lapse vanemad andsid lapse esimese hamba nägijale sörmuse.

Kui laps oli tüse või kõhn ja ei hakanud kergesti kõndima, siis oli setude tavaliseks tembuks „latsõl kammitsa⁸⁾ ragominõ“. Seda lapse kammitsaraiumist toimetati harilikult ukse lävel:

„Kammitsa ragominõ tetas tuo peräst, ku' lats' lää-ai' pia käuma. Siss tuo latsõ imä lät... kost tõõsõst talost lõikas nägemäldä' adra kammitsa' ar'. Siss ku' nuo', kell tuo adür om, siss ku' nuo' väega' vanusõ', siss tuod arvataski, õt siss tuost saa abi. Siss võt ka' pernaane latsõ ja' kõut üte kammitsa otsa üte jala külge, tõõsõ — tõõsõ jala külge, kand latsõ jala' läve pääle ja' lüõ sääl tuo kabla' katski'. Siss arvasõ' vana' paaba', õt tuost saa abi. Ja' latsõl pääsesõ' jala' vallaõ ja' lats' ka' nakkas korraga' ruttu käuma“⁹⁾.

Raskemal juhtumel, kui lapse kammitsa raiumine ukse lävel ei andnud tagajärgi¹⁰⁾, viidi laps neljapäeva õhtuti ristteele:

„Ku' lats' lää-ai' pia käuma, siss tuol vaja kam[mi]tsid rako'. Tuod kammitsa ragomisõ kunsti tetäs sedäviisi, ku' neljapäevä õdagu peräst päivä viijäs lats ristteie pääle, kohe nelli tie harro lätt kokko ja' koh mäene sillakonõ ka' om. Sääl ristteie pääl kõüdetäs latsõ jala' paiju niidsega' kamtsahe, üts lätt kavvõbahe, a' tõõnõ man tseetskaga' uot. Üts kavvõbast küsis: „Midäs sa' tah raot?“ Tõõnõ jal' ütles õt: „Kamtsid rao!“ Sedäviisi tetäs kol' kõrda. Ja' perämätse vooori lüõ tõõnõ tseetskaga' latsõ harravaihõl niidsehinngu' katski. Tuod toimõnduist kutsutas kam[mi]tsa ragomisõst. Pääle kammitsa ragomisõ lätt lats varsti käuma“¹¹⁾.

Esti-Ingeris¹²⁾ tegi lapse esimese sammu nägija noaga põranda peale lapse kahe jala vahele kriipsu, millega tähendati, et lõikas katki kammitsa lapse jalgade ümbert; samuti lõikas ta kõik sidemed puruks ja tegi riste igale poole lapse ette põrandale, mis kõndimahakkajat pidi kaitsema „kurja silma“ eest.

Setu vanarahva „tarkus“ püüab juhatusi anda ka selle kohta, mis ühe või teise tundemärgi alusel lapsest saab täiskasvanult. Niisuguseid ennustavaid tundemärke otsiti lapse kehalt kohe peale lapse sündimist.

„Nii kuulutati ette, „kuast saa süamies“: „Ku' lats' sünniõ õnnõ, siss paaba' jal' omma' hoolõh kaemisõga', õt kas vaest mäene verrev joonõ-kõnõ lät ola mant kandli ala, siss paaba' jo' kuulatasõ', õt, kaeh, sõost

7) Vt. siinkirjutaja artiklit „About the Customs at Childbirth among the Ingers and the Votes“. ÕES-i Toimetused XXX, lk. 561, § 242 ja 244—245.

8) kam'its — teatav ebanormaalsus: laps hoiab jalad risti ja ei saa käia.

9) S[ommer] 23617 (7). Vilo vald, Bebeskina kl.

10) Ka aitab, kui võtta kanga alustusnarmaid ja neid raiuda läve peal istudes ja last käes hoides lapse jalge peal noaga pooleks ning pilduda üks ots ühele poole, teine teisele poole läve. AES, Setu, Küllätüvä kl. N. Rimmel.

11) S[ommer] 32095/6 (42). Vilo vald, Ojavere kl.

12) Vt. siinkirjutaja „About the Customs at Childbirth among the Ingers and Votes“. ÕES-i Toimetused XXX, lk. 562, § 248—249.

latsõst saa teil sūamies, püssä rihma jälgi' om ola pääl. Taast muud õi' saa' ku' soldat vai sūamies" 13).

Samal kombel vaadati käsi: „Väikesel latsõl ku' omma' käe' alati kulakuh [rusikas], siss tuost saa suurõst sikõh ineminõ" 14).

Lapse tarkust ennustavad mitmesugused rahvakombed ja toimingud, nagu lapse jalgade raputamine, et tarkus altpoolt üles, s. o. pähe koguneks 15) või ristimisel kirikust välja tulles santidele jagatud õnnistatud leivakillu söötmine lapsele 16) n.-õ. tarkuse kasvatamiseks. Setud ennustasid: „Kiä ommõ väikost väega' nõlinõ ja' häüsäne, siss üldas, õt tuo saa suurõst tark mies" 17).

Kuidas kerge vaevaga kirjutamisoskust omandada või tütarlapsele pikki juukseid saada, selleks õpetati: „Väikeisile latsilõ andas tsia niina kärs'ä süvvä', siss nakkas lats hõste kirota' mõistma. A' ka'ku anna-ai' kärsä süvvä', siss nakka-ai' mõistma AO.

Tütärlatsõlõ andas tsia põrna süvvä', siis kasusõ' toolõ lat-sõlõ pikä' hiusõ" 18).

Lapse sündimise järel vaatasid setud, millised juuksed olid vastsündinul:

„Jal ku' lats' sünniis õnnõ, siss paaba' omma' tuoga' hoolõh kaemi-sõga': ku' latsõl õlõ-õi' hiusit korgõhe otsa pääl, ku' omma' õnnõ lagi pääh, siss tuod üldäs, õt saa igäväne varas" 19).

Nagu lapse sündimisel, nii otsiti tundemärke lapse tuleviku ennustamise kohta ka ristimise ajal, kus vaderite tegevus arvati olevat samuti määravaks ettekuulutuseks. Nii näiteks pidid vaderid nn. vaderikannu, mille põhja pandi ristilapsele raha, viimse piisani tühjaks jooma. Jättis vader kannu pisut õlut järele, siis võis lapsest saada täiskasvanuna joodik. Kirikust tulles anti vaderile soola-leiba süüa, et laps saaks head hambad. Pärast ristimist pidi vader jooksma kolm ringi ümber maja, et laps hakkaks ruttu käima 20).

„Vaderikannu" viimse piisani tühjendades võisid vaderid aga purjuspäi niipalju laulda, kui süda kutsus, siis sai ristitavast lapsest hea laulja. Ristimise ajal aga ei tohtinud vaderid isegi omavahel kõnelda, vastasel korral sai lapsest uneskõneleja.

13) S[ommer] 23615 (3). Vilo vald, Bebeskina kl.

14) S[ommer] 25217 (126).

15) Eesti Kirjandus 1914. Lisa, lk. 20.

16) Eesti Kirjandus 1924, lk. 447.

17) S[ommer] 25214 (114).

18) S[ommer] 25201 (59).

19) S[ommer] 23614 (2).

20) J. W. Boecler'i andmeil joosnud lapse isa ristimise ajal ümber kiriku, et laps hiljem oleks kärmas jooksma ja ranna ääres agar hüljejahti pidama. Vrd. Eesti Kirjandus 1914, Lisa, lk. 19—21.

Setus pidid vaderid ristimisele minekul omavahel palju kõnelema, et laps suureks kasvades oleks hästi lahke ja jutukas:

„Jal' vana rahvas, ja' pää asi paaba', künõlasõ' sedäviisi. Ku' last mindäs ristma, siss ku' vadõri' latsõl, ristämm ja' ristäsä, midägi' künõlai' ristmä minneh, siss saa' väega' veitü jutuga' ineminõ, vai tõist muudu üldä', õt olle saa tuim ineminõ.

Munõ' üttese' sedäviisi, õt tuo lats' nakkai' pia künõlama. Vil' üldäs sedäviisi, ku' lats' nakkai' pia künõlõma, siss ku' tie päält midägi' lövvät, kas mäntse ubina vai karameelka vai midä taht, midä õnnõ süvvä' saat, tuo latsõlõ anda purõta', kül' siss lats' nakkas künõlõma!“²¹⁾.

Suur imetegev jõud oli ristimisveel, samuti kui vastsündinu esimesel pesuveel. Setus pandi näiteks ristimisvette vaharaasuke, mille vader hiljem kirikuukse külge pani, et ristilaps saaks nii aus kui kirikuukse liigutaja.

Mõned märgid olid halbaennustava tähendusega, milliseid tuli vältida, nagu peegli näitamine väikesele lapsele: „Väikesele latsõlõ näütäd varõkaituist, siss jääse' latsõl silmä haigõst“²²⁾. Eestis on üldiselt tuntud arvamus, et kui laps ristimise ajal palju karjub, siis saab temast tubli inimene; karjub laps aga juba enne ristimist kangesti, siis sureb ta varsti. Setus vaadati, kuhu-poolle laps käima hakates esimese sammu tegi: „Väikene lats' ku' edimält nakkas kõin[d]ma, siss ku' edimält lät läve poolõ astoma, siss üldäs, õt tuo lats koolõs ar“²³⁾. Kui juhtus, et perekonnas palju lapsi suri, siis seesuguse õnnetuse vastu otsiti Setus järgmiselt abi:

„Kuah perreh latsõ' koolõsõ', siss pandkõ' tütriklatsõlõ imä nimi, a' ts'uralatsõlõ esä nimi. Pääle tuo inäb nakkai' nii kuolma. Latsõlõ äi' või' kunagi' panda' koolnu' nimme, küik üts tuo ar' koolõs“²⁴⁾.

Veel rikkalikum kui väikese lapse tuleviku ennustamine on setude poolt õpetuste andmine, kuidas väikest last arstida, kui ta haigestub. Kõik lastevanemad teavad oma kogemustest, kuidas mõnikord rahutu laps ei taha kuidagi magama jääda. Rahvas kutsub seda „unepuuduse haiguseks“, mida Setus mitut moodi raviti.

Sea põhk lapse pea all.

Paraskeeva Prants Vilo vallast, Bebeskinast jutustab: „Siss ku' lats' sündüs õnnõ ja' pandas magama, siss tuvvas tsiasulust tsiapõhust veid[kõsõ] põhku ja' tuvvas tarrõ ja' pandas latsõlõ asõma ala. A' tuod tetas tuo peräst, nigu' lats nakkasi' hõste magama. Selle õt tsiga kavva maka, siss selle tuvvas tuo päähä latsõlõ ka' asõmast tsiapõhust olgi“²⁵⁾.

21) S[ommer] 23615 (4).

22) S[ommer] 25217 (129).

23) S[ommer] 25217 (128).

24) S[ommer] 32085 (20).

25) S[ommer] 23614 (1). Vrd. ka: „Kui lapsel und ei ole, piab sia pea alt põhku võetama ja lapse pea alla pantama.“ H[urt] II 24, 221 (231).

Kui see abinõu ei andnud tagajärgi, prooviti veel lapse unepuudust kaotada, viies teda koguni lauta.

Lapse imetamine kana orre all.

„Agu' lats hõste magama nakka-ai, siss imetedäs last kana orrõ all“ 25).

Mõnikord ei jäänud haigestunud laps kuidagi magama, milles süüdi arvati olevat lapse särk. Sel puhul proovisid setud veel muidki tempe unepuuduse ravimiseks.

Lapse särk laudas savipaja all.

„Mõnõ tegevä' sedäviisi, ku' pandva' latsõ hammõ kanaorrõ ala ja' sinnä' pandva' savi paa hammõlõ pääle, ja' pidävä' sääI kol' üöd päivä. Siss arvatas, õt lats' nakkas hõste magama“ 25).

Võrreldes setu rahvakombeid lapse unepuuduse arstimisest eesti kommetega, näeme, et sea põhku tarvitati lapse rahustamiseks ka siin. Dr. J. Hurda kogus leidub P a l a m u s e l t 26) teade: „Parem olema kangest karjajale lapsele sia pahma hälli panna, siis ta piab ka uniseks saama ja hästi magama — sest siga magab palju.“ Samast kombest leidub andmeid Pärnumaalt S a a r d e s t 27): „Kui laps hästi ei maga ja alati kisendab, tuleb võtta seapesast põhku, lapse pealusesse kotti panna. Siis magada laps alati rahulikult ja ei karjuda sugugi.“ Lapse karjumist võidi rahva arvates ka teistmoodi kaotada, kuigi sel kombel võis olla halbu tagajärgi, nagu jutustab üks J. Hurda kirjasaatja P a l a m u s e l t 28): „Veikestele, karjulatele lastele antakse ka sia piima, siis nad magavad küll hiast, aga on ka eluaeg unised.“

Millest arvati tulevat lapse unehaigus, selle kohta leidub rahva keskel mitmeid arvamusi. Kõige üldisemaks põhjenduseks on kuri silm 29), millel arvati olevat, eriti nõia puhul, pahategev mõju. Saaremaalt saadud andmete järgi oli alati-nutval lapsel teise inimese poolt saadetud „nutataja“ (Kaarma 30), Põide 31)) peal. Enamasti pani musta peaga vana lesknaine lapsele „nutataja“ peale ja karjuvat last võidi taas rahustada ainult „targa“ abiga.

Sageli oli lapse unehaigus tingitud n.-õ. lapse liigest märgumishaigusest, mille ravimiseks isegi suure lapse kohta antakse Setus mitmesuguseid õpetusi:

26) H II 27, 398 (131).

27) ERA II 3, 148 (16).

28) H II 27, 398 (130).

29) „...kui laps rahutu ja viril olnud, arvatud, et kuri silm teda kahetanud oli, siis pühiti tuba, korjati prügi kokku, pandi põlema, võeti laps ja hoiti tule kohal suitsu sees.“ E 61520 (1) < Otepää, Arula.

30) H II 18, 604 (7).

31) E[isen] 27622/3 (8).

Kuis lats ala nakkai' kusõlõ.

„Kui lats koti pääle ala kusõs, siss avitas toolõ tuo rohi kükõ parebahe ku: võtta' kusikuklasi ja' nõgõsit ja' kietä' nuo' kokku tsäist. Pääle tuo anda' tuod tsäid latsõlõ juvva'. Siss nakkai' inäb ala kusõlõ“³²).

Kui see tee ei andnud veel tagajärgi, siis kasutati muid abinõusid, nagu: „Väiksele latsõlõ andas leevähämmämisõ vett juvva', siss nakkai' lats' ala kusõlõ“³³).

Vanemaid jooni rahvakommetes on raseda naise veepangi või toobri peale istumise keeld³⁴), mida tuntakse ka Setus:

„Ku' rassõtjalga naane mäntse korvi pääl istus, siss ku' tuol naasel ku' saa lats', siss tuo latsõkõnõ nakkas hindäle ala väega kusõlõ. Ja' ku' latsõ mähkmit tõlvaga' mõstas, siss tuo lats' nakkas väega' peerskelemä. Latsõ mähkmit mõstas niisama“³⁵).

Teatav viga võis rahva arvates külge hakata mitte ükski enne sündimist, vaid samuti hiljem lapse esimesel pesemisel, ristimisel, esimese sammu astumisel või esimest korda sauna mine misel, näiteks „kiskumisviga“:

Kuis rõiva' nakkasõ' kakkuma.

„Ku' lats' viijäs edimält sanna, siss kualõ kottalõ paaba edimält vihaga' latsõlõ lüü, siss tuo kotus nakkas uma elo ao seeh kükõ rohkõb rõivast kakma. Ku' lüü kükõ edimält perse pääle vihaga', siss nakkas perseväh kükõ rohkõppa püksõ kakma“³⁶).

Lapse kiskumisviga on hästi tuntud ka mujal Eestis³⁷).

Kui laps kas kukkudes viga sai või tal muul põhjusel mõni liige valutas, siis haiget kohta silitades ja paitades raviti last valuvõtmise sõnadega, kuni laps tähelepanu teisale juhtimisega toibuski³⁸). Eestis leidub sellest ravimisviisist dr. Jakob Hurda ja teistes kogudes enam kui 2000 teisendit (prof. V. J. Mansikka andmeil), olles ühtlasi üks kõige populaarsemaid loitsusõnu. Setumaa „Halvõtmise sõna“ ei erine palju Eestis tuntud redaktsioonist:

Harakolle halu,
Varõsõllõ valu,
Mustalõ tsirgullõ muu tõbi,
Su käsi terveh.

Sedä puhutas latsõlõ käepääle ehk koehe õnnõgi haigõt saasõ. Sis meelüs lats ar ja nakai inäp ikma³⁹).

32) S[ommer] 32083 (14). Vrd. ka Eesti Kirjandus 1924, lk. 482.

33) S[ommer] 25201 (58).

34) Eesti Kirjandus 1914, Lisa, lk. 18.

35) S[ommer] 23624 (19).

36) S[ommer] 23624 (20).

37) H II 24, 217/8 (224).

38) Eesti Kirjandus 1924, lk. 450—451.

39) S[ommer] 7868/9 (45). Mäe vald, Suure-Rõsna kl.

Eestis üldiselt tuntud „harjaste võtmine“⁴⁰⁾ esineb samuti Setus pisut erineval kujul:

Har'asõ arstminõ.

„Tuod tetäs sedä viisi, ku' edimält tetäs latsõkõsõl vedelä nisu jahu kohetusõga' kihä kokko ja' peräst naatas seebiga' ja maafaiäga' latsõ kihhå möskma. Tuod tetäs tuo peräst, õt ku' harasõ' jätä' latsõl nühk-mäldä, siss saava' suurõst väega' kõhna' rinna'. Siss viijäski' väikene lats' sanna ja' arstitas harasõ' ar“⁴¹⁾.

Põletuse arstimiseks⁴²⁾ olid Setus erilised valuvõtmise sõnad, millel arvati olevat tõesti maagiline vägi:

Palotaja arstminõ.

„Ku' kellgi' om palotaja löönü', siss tuol inemisõl tulõ üldä, õt:

„seeska maoska,
pinipussu palotaja!“

Ku' nii ütesä kõrra ütle' õnnõ, siss om palotaja kaonu“⁴³⁾.

Eestis kaunis üldine on lapse naba arstimise komme, kui naba küljes arvati olevat sööja⁴⁴⁾ või mõni muu nabaviga. Tallinnast saadud kirjapanu järgi õpetati näiteks: „Kui lapsel naba suureks ajab, pandagu vask kopikune raha peale, oitagu nii kui alla läheb“⁴⁵⁾. Setus arstiti „kidsi“ lapse nabal „kidsi“-sõnadesga, mida loeti kolm korda:

Kidsi soelõ,
Kidsi kahrulõ.
Kidsi toomõlõ.
Kidsi kivi pääle magama.
Kidsi lõigatas nabast vällä. —
Sülitab kuralõ poole. — Amin⁴⁶⁾.

Sellise loitsu lugemisega pidi „kidsi“ lapse nabalt tõesti kaduma ja laps sai terveks⁴⁷⁾.

Üldine komme on lapse nina või suu arstimine, et seda puhas hoida. Vä n d r a s õpetati näiteks: „Kui lapsel oli suu ilane, arstiti seda järgmiselt: kas lasti koera lakkuda või tõmmati kassi sabaga üle suu“⁴⁸⁾. Ka Setus esineb:

40) Eesti Kirjandus 1924, lk. 489—490.

41) S[ommer] 23616/7 (6).

42) Eesti Kirjandus 1924, lk. 479.

43) S[ommer] 25214 (113).

44) Eesti Kirjandus 1924, lk. 482.

45) E[isen] 56673 (107).

46) S[ommer] 12441/2 (4).

47) Öeldi ka: „Midäs sä purõdõ?“ — „Kidzi purõ!“ — „Purõõr, purõõr matsõ nuust lihast!“ G. Kink. EKA. Setu, Vilo vald.

48) E 79536 (39). Vrd. E 24815 (93). Jämaja, ja E 43898 (88). Kuusalu.

Häüsä arstminõ.

„...A' münõ' ja' ütlese' nii, õt siss tuol, (kiä ommõ väikost väega' nõlinõ ja' häüsäne), anda' härä persega' suud. Siss nakkai' häüsä juoskma“ 49).

Väga tavaline „häüsä arstmisõ“ kõrval on lapsel ussivea arstimine 50), mida tuntakse mitmes redaktsioonis:

Latsõ siutõbõ arstminõ.

„Kui latsõl om siutõbi, tuo tähendäs tuod, ku' lats' esi' maka ja silmä' vallalõ ja' esi' silmiga' pilgutas. Siss tetäs sedaviisi, ku' vöödõtas tuo kepp, minga' om inne huskarit rehit 51). Neläpäävä õdagu pandas lats' niidü pääle maaha ja' tuo nuijaga' naatas katõkese ümbre puhma tsurma. Mindäs ka' latsõ mano ja' üldäs, õt kada'koh om huss, rehke ar', rehke ar'. Pestäs õks vasta mätäst ja' lüvväs hill'okõitsi latsõlõ ka'. Üts küsius töösõ käest, õt: „Midäs sa' tied?“ — A' tõõnõ ütles nii: „Rehhi no' rehi!“ Õga üts nimetäs latsõ nimme ja' ütles'i, õt lüüsi lihast vällä: „Siih timä rehe, siijä' timä jäämä.“ Siss ka' vöödõtas ka' lats ja viijas kodo. A' tuo kepp jätetäs sinnä' puhma mano, koh tu temp tetti. Niisama tetäs ka' aija takah. Kepiga' tsurmitas aija ala“ 52).

Sellise toimingu järel loodeti ussiveast vabaneda. Juhul, kui ka see toiming ei aidanud, prooviti sama tempu veel teisiti korrata:

„Ku' latsõl om siutõbi, siss tulõ humalist kol' vahru tetä'. Ja' nuo' vahru' tulõva' tuo kepi otsa panda', mingal om ar' huss rehit. Siss nuo' vahru' pandasõ' kepi' otsa. Säält läbi vahra tõmmatas last kol' kõrra läbi kolmõ vahru. Siss om latsõl siutõbi kui peoga' vöödõt“ 53).

Millest ussiviga lapsele tuleb, selle koha puudub setu kirjanekuis seletus. Suure-Jaanis seletatakse seda järgmiselt:

„Kui vanemad lapse sündimise aeg kedagi ussi ehk hunti on juhtunud nägema ja siis laps haigeks jääb, siis arvatakse nende viga olevat; siis aga otsitakse hundi karvu ehk ussi kestasi ja suitsutakse sellega“ 54).

„Siutõve“ arstimine tuletab sisuliselt meelde setu järgmist rahvakommet:

Latsõl soetõbõ 55) ar'stminõ.

„Ku' latsõl om soetõbi, tuo om sääne haigus latsõl: ku' lats

49) S[ommer] 25214 (114).

50) Eesti Kirjandus 1924, lk. 480.

51) H[urt] I 10, 230 (6), H II 62, 347 (2), H III 8, 716 (7), H III 18, 199/200 (9), H III 26, 301 (11), H III 29, 656, H, R 2, 8 (45). Vrd. ka H I 3, 557 (24), H I 6, 712 (12), H II 26, 989 (2), H II 58, 385 (18), H II 59, 842 (68), H III 12, 566 (25), H III 21, 242 (5), H III 68, 521 (27).

52) S[ommer] 23616 (5).

53) S[ommer] 25214 (112).

54) H III 14, 556 (27). Vrd. H I 6, 248 (1), H II 13, 169 (28), H II 18, 603/4 (5).

55) Teatud lastehaigus, mille puhul laps magades alati nuuksub. See tekib sellest, kui enne sünnitamist „imä om hiit'ün'ü' kedägi“ (vist ainult hunti). AES, Setu, Küllätüvä kl. N. Remmel.

kaelõs ütele poolõ ja' tõõsõlõ poolõ ja' aja⁵⁶⁾ päd sälgä. Tuod soetõpõ arstitas nii muudu, ku' viijäs lats neläpäävä ödagu pääle päävä minekut rist teie pääle, koh määne sillakõnõ ka' om. Ja' inäbüisi õks sinnä', koh ristteie' omma' mõtsa vai võsu veereh. Pandas lats maaha ja' katõ vai kolmõkese keppega' tsusatas õks latsõ poolõ ja' täntedas: „Ka no kae susi!“ — Tõõnõ jal küisüs, õt: „Koh om susi?“ — Edimäne jal' näütäs kepiga' latsõ poolõ, õt: „Kad'akoh om susi!“ — Ku' vooriga' lää-ai' ar', siss kol neläpäävä ödagut nii tetü'. Soetõbi om säält saanu', ku rassõtjalga naane om trehvuunu' soe jälgi pääle. Ja siss tuost lüõ latsõlõ soe tõbõ“⁵⁷⁾.

Sellest seletusest selgub, et Setus nagu Suure-Jaani eelmises näiteski põhjendatakse hundivea tekkimist ühel ja samal põhimõttel. Lapse „koeraveast“ ja „hobuseveast“ puuduvad S. Sommeri ERA käsikirjade osas andmed, küll kirjeldatakse seal aga „vaevajavea“ mitut viisi arstimist.

Vaivaja arstminõ latsõl.

„Ku' latsõl om vaivaja, siss lahastas nuor tammõkõnõ pikälde lahki ja' tõmmatas latsõkõnõ läbi. Sinnä' asõmalõ jätetäs kas latsõ mähi vai hamõh, vai latsõ kolbak“⁵⁸⁾.

Kui see arstimine ei aidanud, võeti tarvitusele muid abinõusid:

„Viel tetäs sedäviisi, ku' kolmõ maa piiri haarusõ' kokko, sääl ka' imetäs imä latsi, kellel om vaivaja. Säält ka' saavat abi“⁵⁹⁾.

Kui seegi last ei parandanud, siis prooviti veel kavalamaid tempe:

„Ja' viel tetäs tõist muudu', ku' kaebõtas põllupindre alt mulk lävi ja' säält kistas haigõ latsõkõnõ lävi. Säält loodõtas ka' appi saija!“⁶⁰⁾.

Kõige kindlam arstimisviis vaevajaveast vabanemiseks oli järgmine:

„Kolmas arstminõ om piksekivvega'. Kivikeistega' kügõ vaotõdas kõttu piteh latsõl. Säält siss saavat abi“⁶¹⁾.

„Vaivaja“, nagu mitmed muud lastehaigused, arvati tulevat peamiselt kurjast silmast. Kurja silma *kahetamise*⁶²⁾, *kahjatse-*

⁵⁶⁾ Vrd. H[urt] Gr. Qu. 333 (72), H III 9, 170 (17).

⁵⁷⁾ S[ommer] 32097 (44). Vrd. Eesti Kirjandus 1924, lk. 481, EKS 4° 5, 313 (2), H[urt] II 30, 360 (5), H II 33, 291 (6), H II 51, 629 (5), H II 58, 274 (18), H II 60, 79 (11), H II 60, 660/1, H II 62, 349 (5), H II 62, 573 (3), H III 22, 172 (9).

⁵⁸⁾ S[ommer] 23604 (10). — H III 26, 301 (10), H, R 2, 9 (49), H, Wiedemann 2, 81 (60); 2, 153; 4, 24 (18). — Jämäjas õpetati: „Kui laps kuivetanud on, siis tuleb teda koolja seebiga pesta, siis kaduda viga ära.“ E 28769 (9).

⁵⁹⁾ H[urt] I 2, 541 (5, 7), H I 3, 311 (18), H I 6, 603 (78), H II 31, 231 (34), H II 48, 328 (57), H II 70, 700 (63), H III 14, 260 (2), H III 20, 300 (4), H III 22, 123/4 (8), H, Mapp, 428 (4).

mise ⁶⁰), *kahitamise* ⁶¹), *sõnamise* ⁶²), *sõnusesse panemise* ⁶³), *imestamise* ⁶⁴), *imetsemise* ⁶⁵), *aiutamise* ⁶⁶), *silmamise* ⁶⁷) või *äranõidumise* ⁶⁸) vastu tuli otsida abinõusid.

Dr. Jakob Hurdale kirjutatakse ühe tema kirjasaatja poolt: „... Ausa Doktori Herrä, kui teie Seto maal käisite, kas teie es pane tähele, kui mõnõle talolõ sisse johtod, kos väikene lats imäl üsäh oll, ja latsale rõivas pääle katteti, seed tetti kõik ärrä kaeh-tamise peräst“ ⁶⁹).

Esitatud tekste kokku võttes selgub, et suurem osa rahva-kombeid lapsest Setus pärast Jakob Hurta toimunud järelkorjan-duses on üldiselt samad mujal Eestis tuntud ainetega. Need tekstid annavad üksikküsimuste jälgijale vaid laiema pildi. Praegu on Soomes mag. W e r n e r W i r é n'il teoksil üksikasja-line pikem uurimus lapsega ühendusesolevaist kommetest, kel-lele võib-olla seegi Setu ainete lühike ülevaade võiks olla kasulik.

Elmar Päss.

KIRJANDUSE ÜLEVAADE.

K. A. Hindrey: *Hukatus Mäläril*. Novellid. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1939. 208 lk. Hind 3 kr.

K. A. Hindrey uus novellikogu „Hukatus Mäläril“ ei ole tõeliselt õieti kuigi uus, sest enamik sellesse koondatud töist on juba varem ilmunud mitte ainult „Loomingus“, vaid ka võrdlemisi hiljutistes, praegu veel müügilolevais raamatuis. Nii on kolm novelli, nimelt „Viinapisa-rad“, „Võlur“ ja „Mõrad“ pärit neli aastat tagasi avaldatud romaanist „Suremise eod“, „Hukatus Mäläril“ on eelviimaseks peatükiks romaanis „Urmas ja Merike“ ning ainult novell „Koerad“ pole ilmunud ei novelli-kogudes ega ka mõne romaani peatükina.

See uuduse puudumine ei tarvitse aga muidugi mitte tähendada seda, nagu poleks käesoleva novellikogu ilmumine üldse mitte millegagi õigustatud. Juba materjali ümberkorraldamine üksi — kui me ei arves-takski ühe uue novelli juurdetulekut — võib väga tihti asetada hoopis

60) H II 51, 21 (7).

61) H III 9, 503 (134).

62) H II 26, 993 (28), H II 39, 334 (462), H III 8, 326 (20), H III 11, 755 (15).

63) H II 53, 536 (756), H II 53, 548 (874—875), H II 53, 652 (41).

64) H I 10, 12 (12), H II 15, 698, H III 1, 391/2 (3).

65) H II 15, 377 (2).

66) H II 21, 912/3 (10), H II 58, 502 (20).

67) H II 62, 350 (7).

68) H II 1, 676 (40).

69) H III 11, 734/5 (5). C. Listakind 1888. a.

teissugusesse valgusse raamatu üksikud osad ja anda tervikule selle omapärase, endisel kujul olematu hõngu, mida vajab iga keskmiseltki korralik teos. Kuid kõige lisaks tuli Hindreyl ikkagi varem või hiljem heaks teha omaaegsed kirjanduslikud eksimused. Tuli jälle osadeks lõhkuda lõdvalt liidetud romaan „Suremise eod“, tuli „Urma ja Merike“ lõpust taas välja rebida vägivaldselt vahelelükitud „Hukatus Mäläril“ ning paigutada need sinna, kuhu nad oma olemuselt kuuluvad, nimelt novellikogusse.

Ning tõepoolest on ebaorganilistest romaaniosadest saanudki organiliselt kokkukuuluv novellikogu, sest siia mahutatud üksikosi ei seo mitte ainult väline novellivorm, vaid need on ühtlased ka meeleolu ning probleemistiku poolest. Kõigis selle raamatu novellides on kõrge- mad vaimsed väärtused asetatud vastamisi selle jäme-eluga, milles puudub kultuur, kuid milles on jõudu, kõigis neis on näidatud vaimsete väärtuste kandjate abitust toore jõu ees ning kõigis neis valitseb alistuv hukkumismeelo.

„Suremise idudest“ mäletatakse arvatavasti veel küllalt hästi, kuidas seal kujutatud, vaimselt ning hingeliselt arenenud kangelasel eluproosa õhnestab alt majandusliku aluse ja takistab teda pääsemast positsioonile, kus ta võiks realiseerida oma kõrgemaid kavatsusi, kuidas tuhat pisiasja röövivad töötahte ja järk-järgult ujutavad üle mustusega ta isiku, kuni ta lõpuks isegi on enda vastu lugupidamist kaotamas. Seejuures tundus „Suremise idude“ puhul nõnda, et Hindrey põhjendas vaimseid väärtusi kandvate isikute allajäämist massile peamiselt ainult massi eetilise kasvatamatuse ja käitumisvormide arenematusel. Näis, nagu oleks ta täiesti unustanud selle, et ka suure eetilise teadvusega võimalikud või peenendatud käitumisvorme harrastavad aadlikud võivad vahel mitte vähem masendavalt pidurdada vaimselt loova isiku eneseteostamist, kui teeb seda nn. pööbel.

Kasvatuse tähtsust rõhutab Hindrey käesolevas kogus peale nende osade, mis ta on võtnud „Suremise idudest“, veel kord väga tugevasti novellis „Koerad“. Kasvatamatul, või õieti võõriti kasvatatud hundi-koeral võib selle novelli järgi loomupärane tarkuski olla mitte kasulikuks omaduseks, vaid kõike väärtuslikumat hävitavaks jõuks. Kuid sellest kasvatuse tähtsuse veelkordsest esilekergitamisest hoolimata teeb Hindrey just siin kogus järsu pöörde ning vaatleb küsimust ka hoopis teisest küljest.

Juba „Suremise idudes“ viis Hindrey oma kangelase lõpuks veendumuseni, „et inimesed on looduse nähtused, väiksemad küll kui erup- sioonid ja maavärinad, kuid siiski elementaarsed“. Juba seal näitas ta, et peale selle, mis inimeses on kasvatuse abil õilistatavat, on temas veel midagi, mis on püsiv, mis on ürgne, mis on loodus ise ja sellena õieti väljaspool head ning kurja. Maaväringu kohta ei maksa moraali- ning kombereeglid ja ka inimene, niivõrd kui ta on elementaarne looduse nähtus, ei alistu neile.

Kuid „Suremise idudes“ jäid need mõttekäigud siiski varju ja alles nüüd toob käesoleva kogu niminovell asjasse täie selguse. Nagu idast tõusnud äikesepilv läheb eestlaste maleva üle Sigtuna ning hävitab uhke, paljusid kultuuriväärtusi kätkeva linna maatas. Aga kas saab äikesele etteheiteid teha seepärast, et ta tapab ning põletab?

Selle ideelise selguse saabumise eest võlgname tänu just sellele materjalide ümberkorraldamisele, mille Hindrey on teostanud käesolevas kogus. Ning vastutuseks autorile loobuvad lugejad meeleldi „Suremise idude“ najal tekkinud väärkujutelmast, et Hindrey on kitsarinnaline moraali- ning kombeõpetaja. Kuid kõiki „Suremise idude“ puudusi pole siiski suutnud kõrvaldada ka romaani novellikoguks noorendamine

ja täiendava materjali lisandamine mitte. Sotsiaalse vaatlusviisi täielik puudumine ei lase ikkagi Hindrey poolt kõne alla võetud küsimusi kõigiti rahuldavas ulatuses lahendada. Aga hea on seegi, et mõningaid paremusi ikkagi on, ja ka see, et kaotsi pole läinud need psühholoogilised ja muud väärtused, mida pakkus ses kogus esitatud materjal enne ümberkorraldamist.

O. Urgart.

Ernst Särgava (Peterson): **Kogutud teosed**. I, II ja III köide. K.-ü. „Loodus“, Tartu, 1938/39. 1641 lk. Keeleliselt redigeerinud Joh. V. Veski.

Juba aastaid oli E. Särgava ilukirjanduslik looming muutunud tegelikult peaaegu kättesaamatuks. Tööd olid omal ajal ajalehtedesse, ajakirjadesse ja albumitesse laiali paiskunud, eriraamatutena müügilt lõppenud ja raamatukogudes lugemisel läbi kulutatud. Kes tahtis Särgava teostega tutvuda, pidi arhiivi poole pöörduma. Kui veel rõhutada eriti kooli huve ta loominguga vastu ja arvestada asjaolu, et Ernst Särgava kuulub meie kirjandusloos tähtsate meeste ritta, siis tuleb ta „Kogutud teoste“ ilmumist pidada teretulnud kirjanduslikuks sündmuseks.

Ilmunud on kolm köidet. Esimesesse on paigutatud E. Särgava varasemad tööd kuni 1900. aastani, teise köite tööd on 1900. ja 1903/04. a. raamides ja kolmandas leiduvad hilisemad tööd kuni 1933. aastani. „Kogutud teostesse“ on paigutatud ainult trükkis avaldatud ilukirjanduslik proosalooming, kuna välja on jäetud noorsoojutud, õppekirjandus, populaarteaduslikud artiklid, samuti ka noorpõlves avaldatud luuletused.

Käesolevas kolmes köites on avaldatud kokku 26 tööd kronoloogilises järjestuses, kusjuures aluseks on tööde trükistilnummide aeg. Selline järjestus näib antud juhul olevat päris sobiv — on ju E. Särgava loominguga areng pidev, teosed kasvavad nagu üksteisest välja ja on tihti ideelt ja ainelt eelmisega seotud; nii saame ta iseloomulikust kirjaniku-profiilist hea pildi.

I köide sisaldab sissejuhatava osana eessõna autorilt ning „Saateks“ ja „Ernst Särgava elukäigust“ P. Amburilt. „Saateks“ motiveerib „Kogutud teoste“ ilmumist ja toob bibliograafilisi andmeid köites ilmunud tööde kohta. Teisedki köited on varustatud viimatimainitud andmetega — pealkirja all „Saateks“. P. Amburi ülevaade kirjaniku elukäigust on tähelepanuvääriv oma rikkalike andmetega ja allikaviidetega.

„Kogutud teoste“ kunstilist külge vaadeldes jääb sellest nagu mingi juhuslikkuse mulje ja tundub, et kirjanik oma kunstnikutalendi väljarendamisele on pannud vähe rõhku. Teame ka, miks see nii on: Särgavat ei ole sundinud sulge haarama mitte niivõrd kujundustarve kui protestitunne, kriitiline vaim ja pedagoogilised kalduvused. Mõistame siis ka ta loomingus ilmnevat õpetavat ja manitsevat hoiakut, rahvalavaldamise sihti ja „juhtkirjalisi“ seletusi.

„Kogutud teostes“ esinevaid mõtteid kannab rahulolematuse olevaga ja igatsus mingi parema ja helgema järele, mille poole peaks püüdma. See opositsiooniline suhtumine viib elu varjukülgede ja pahede esiletõstmisele, mida õigustab veendumus, et mitte illusioonid, vaid range tõe ja pahede paljastamine aitab kaasa tervenemisele ja edenemisele.

Peamisteks rahulolematuse põhjusteks on sotsiaalne viletsus ja ülekoos, vaesus ja rumalus, leppimatus ja moraalne lõtvus. Need hädad leiavad „Kogutud teostes“ käsitlemist radikaalses opositsioonivaimus, mille taga tundub aga vähem väljakujunenud tervikulise maailmavaate veendumust kui sooja kaastunnet nende vastu, kellele tehakse ülekohtu. Et Särgava „Kogutud teoste“ ained on eranditult võetud külast, siis leiavad arvustamist pahed, mis ilmsiks tulevad maaiühiskonnas, sümbolise Mudila miljöös. „Kogutud teostes“ paljastatakse neid süstemaatiliselt, alates parunite majandusliku, kultuurilise ja poliitilise survega ning kirik-

härrade ja mõisahärrade ühiste reaktsiooniliste huvidega, peatudes võimalikkude isoleeritud aristokraatsusel ja rahva hädade võõriti mõistmisel, Oheliku Madiste ja maaproletariaadi vahelistel lahkkelidel ja vastuoludel, hüüdsõnade „isamaa“ ja „rahvus“ küsitaval sisul, sõnade ja tegude erinevusel, kõstri ja koolmeistrite variserlikkusel ja lõpetades Mudila koorekihi moraalse mandumisega.

Mõnikord paistab, et kirjaniku arvates sotsiaalne viletsus, pahed ja eetilise madaluse johtuvad majanduslikest ebavõrdsustest ja sõltumustest, teisel aga leiame, nagu põhjendaks ta elu varjukülgi ainult kõlbelise küündimatusega ja karakterite nõrkusega. Kui „Ühe härja eluloos“ rentniku püüdlikkus ja töökus ei saavuta midagi, kui „Tulge appi!“ popsipere leiab kiriku võõrmündri poolt kõige halastamatumat ja ebanimlikumat kohtlemist ja novellides „Marjad silmas“, „Issanda kiituseks“ ja „Rahvavalgustaja“ inimene jääb alla oludele, siis jutustustes „Ei iialgi!“ ja „Õnnelik õnetu“ on peategelaste elu nurjumises süüdi nende kõikuv iseloom ja sellest tingitud saatuslikud eksimused — mitte miljöö ega sotsiaalsed olud. Ka kolmandas köites suudab Elsa üle olla miljööst, tänu oma hingelistele jõududele, ja „Sõnajala õis“ käsitleb kõlbluse ning moraali vahekorraldaja romantiliselt, idealistlikult vaimus. „Rahvavalgustaja“ lugedes näib, nagu kuulutatakse lunastuseks sotsiaalne revolutsioon. Seda annab mõista kooliõpetaja Jürisson, pöörates tooli jalad ülespoole (lk. 364). Ent kui „Tulge appi!“ lõpeb idealistlikult sümboolse pildiga õuel asetsevast postist, mis päikese käes soojenedes sulatab enda ümbert lume, ja Oheliku Madis ütleb: „Päikese soojuse võtab ta endasse, ei lase ühtegi kiirt edevalt välja, läheb ise soojaks ja soojendab ka teist! Misugune lihtne, aga ometi imelik tõde: mine ise enne soojaks, siis soojendad iseenesest ka teisi!“, siis aimame, et elu ilusamaks muutmiseks aitab juba inimeste kõlbelisest täienemisest.

Jälgides „Kogutud teoste“ ideoloogiat, näeme, et ei võeta küll omaks mõnd käibelolevat maailmaparandamise süsteemi, kuid kõikudes idealismi ja materialismi vahel, ei suudeta jõuda ka oma sünteesini. Ühe paha juurest teise juurde ruttamisel jääks nagu vähe aega selleks, et oma mõtteid liita täiesti ühtlaseks tervikuks.

Ideelise nihkumisega kaasas käib aga ka paratamatult aine käsitlusviisi muutumine, kaldudes kord romantismi, kord jälle naturalismi või realismi. Ruttamisega on seotud ka Särgava eelistus lühemate vormide vastu. Nii näeme, et suurema osa „Kogutud teostest“ moodustavad novellid ja jutustused. Peale nende leidub jutukesi, laaste, üks draama („Sõnajala õis“), komöödia („Uus minister“) ja ühevaatuseline karskusnäidend.

Kui reastada Särgava novellid kunstilise õnnestumise järgi, siis kahtlemata seisaksid eesotsas naturalistlikud „Ühe härja elulugu“, „Marjad silmas“, „Issanda kiituseks“, „Tulge appi!“ ja realistlik novell „Rahvavalgustaja“. Särgava novellitehnika ei ole küll laitmatu, kuid mis puudu jääb sündmustiku keskendamise või lõpupuändi arvel, selle teeb tasa tüüpide elavus, haarav dialoog või sümboolsete piltide tabavus. Oma loomingu paremikus ei langeta Särgava rõhku sündmustikule, vaid mõtestatud piltidele, tüüpidele ja situatsioonidele, või siis dialoogile, mis on peaaegu alati ideerikas, harva tühine. Seal, kus Särgava on tahtnud karaktereid kujutada, on ebaõnnestumisi (emand Maasikas, Elsa) — psühholoogias ei ole kirjanik eriti tugev.

Situatsioonide ja piltide joonistamisel tarvitab Särgava naturalistina süngeid värve ja tugevaid jooni, realistina pehmeid huumoriga teravaid üleminekuid, kuid romantikuna tarvitab mõnikord magusaidki värve. Kahjuks esineb kohati stiilist väljalangemisi: realistlikud ja romantilised stiilisugemed on ühes ja samas töös kõrvuti („Elsa“).

Üldiselt ei mõju „Kogutud teosed“ mitte värvirikkana; domineerivad hallid toonid ja tundub nagu nüansside vähesust. Meeldivalt mõju-

vad pildikesed rahva tööst, meelelahutusest ja kommetest, milledega Sär-gava illustreerib oma teoseid ja loob meeleolu. Loodusekirjeldusi on vähe, nad ei paista mahtuvat kirjaniku asjalikkuse raamidesse, mis armastab küll selgust ja nappust, aga on ühtlasi ka fantaasiavaene. Kujudus-elemendid on jaotatud kindla korra järgi sümmeetriliselt ja tasakaalukalt.

„Kogutud teoste“ keelelise külje kohta leiame I köite sissejuhatavas osas märkuse (lk. 11): „„Kogutud teoste“ keelelise ja stiililise külje ajakohastamise eest on hoolitsenud lektor dr. phil. h. c. J. V. Veski autori kaasabil ja heakskiitmisel.“ Muidugi on keelelist redigeerimist vajanud peaaesjalikult vanemad tööd. Varasemate väljaannete keelt käesoleva omaga võrreldes selgub, et kohendamist ja ajakohastamist on toimetatud hea stiilitundega, nõnda et teoseid pole selles suhtes kuidagi moonutatud. Hea mulje jääb keelelisest ühtlusest ka kogu terviku ulatuses.

V. Kruus.

Stendhal: Punane ja must, XIX sajandi kroonika. Tõlkinud J. Semper. Eesti Kirjanduse Selts, Tartu, 1938. I 352 lk., hind 4 kr., II 374 lk., hind 4 kr.

„Tõtt, karmi tõtt“ — sellise moto aetas Stendhal „Punase ja musta“ etteotsa; karmi tõtt taotleb ta igal sammul ses teoses, mille ta täiesti õigustatult võis nimetada XIX sajandi kroonikaks. Asjaliku, hoolimatu ja külma karmusega kirjeldab ta siin oma kaasaeglaste elu ja elukäsitust; armutu karmusega paljastab ta kaasaegsete aadlike, linnakodanike ja vaimulike omavahelisi võitlusi ja nende võitluste mitteõilsaid, väiklases enesearmastuses juurduvaid põhjusi; põglik-erapooletu karmusega jälgib ta kõrgemate ühiskonnakihtide intriige. Romaani peategelase, alamast soost Julien Soreli tähelepanekud ja elamused kõrgema seltskonna suletud keskuses annavad üha vahelduvaid võimalusi selle keskuse ebameeldivate külgede kirjeldamiseks ja karmide järelduste tegemiseks kõigest kirjeldatust.

„Punane ja must“ ei ole siiski mitte ainult autori kaasaega peegeldav kroonika; kirjeldatava keskuse mõjusid peategelase isikusse ja peategelase reageeringuid keskuse mõjudele registreerib Stendhal sellise läbinägelikkusega, tähelepanuvõimega ja peene tabavusega, et romaani väga hästi võiks nimetada ka psühholoogiliseks isikuarengu kujutuseks. Tänu peategelase jõulisele, uhkele ja tegutsemisvõimelisele loomusele on sündmustiku isikut kirjeldav külg sageli huvitavamgi kui keskust käsitlev külg.

„Tõtt, karmi tõtt“ taotleb autor ka peategelast kujutades. Julien Sorel pole igakord kaugeltki sümpaatne kuju; autor ei varja tema nõrkusi ega püüa ilustada tema ebameeldivaid omadusi. Kuid just see karmus teeb peakujust huvitava kuju, teeb temast karakterkuju, — ainulaadse ja omapärase isiksuse maailmakirjanduse isiksuste-galeriis. Autor ei säästa Julien Soreli, ta pole temale varjavalt heatahtlik; autor peab ainult tõtt silmas, ka siis, kui see kõneleb peategelase kahjuks. Psühholoogilise tõe jälgimises on Stendhal siin maailmakirjanduse suurimaid meistreid, — kuigi tal aimu pole moodsast individuaalpsühholoogiast. Imetusväärsest usutava selgusega kujutab ta eriti seda, kuidas areneb ja väljendub peategelase alamustunne, kuidas see temas tekitab kõige kummalisemaid ja ootamatumaid üleminekuid ühest äärmusest teise.

Ka romaani naispeategelane Mathilde on täis sisemisi vastuolusid; tema hingelised hüpped aga kipuvad usutavuse piire peaaegu ületama, ta on kuidagi romantilisem kui meespeakuju, kes mõjub asjalikumalt nähtuna, väga tänapäevasena. Selles peakuju tänapäevaläheduses ongi „Pu-

nase ja musta“ suurim võlu: Julien Sorel tundub nüüdisaja lugejale pea-aegu oma inimesena, lähedase tuttavana, võib-olla sugulasena. Niisama nagu „Punase ja musta“ autorgi, kelle näo järgi muide peategelane on loodud.

„Punase ja musta“ sõnastus ei veetle ilu ega kõlavusega. Stendhal kirjutab asjalikult, kuival, natuke ühetooniliselt, paiguti lohakalt. Mõnikord isegi nii lohakalt, et see tõlkijat võiks meelitada autori stiili kohendamisele ja tihendamisele, — pole midagi raskemat, kui tõlkides autorile truuks jääda ka seal, kus ta on nõrk. J. Semperil on õnnestunud eesti lugejaskonnale anda igas suhtes võltsimatu Stendhal laitmatult heas ja võltsimatus eesti keeles.

M. Sillaots.

Will Durant: Lood filosoofia ajaloost I — V. Tõlk. L. Anvelt. Elava Teaduse nr -id 56, 61, 65, 82/83. Eesti Kirjanduse Selts, Tartu, 1936 — 1938.

Hariliku sureliku meelest iga tõemeelne filosoof või teadlane on imelik, nagu mõni Laputa õpetlane „Gulliveri reisides“, kelle üks silm oli pööratud iseendasse, teine taevatähtedele ja keda teener pidi kõristiga igal sammul äratama, sest muidu tema isand oleks kukkunud auku või põrganud peaga vastu posti. Kas säärastest arvamusest ehk ongi tingitud populaarteadusliku kirjanduse vähene levik ja loetavus?

Kuid Durant, kõnealuse väljaande autor, oskab oma mõlema silmaga vaadata ainult kirevasse maailma, mõne hetke ka iseendasse, aga „taevatähtedele“ mitte kunagi. Kas ei peaks selle tõttu tema teos olema „elulähedasem“ ja loetavam? Kahtlemata. Durant suudab üsna hästi süveneda käsiteldavate autorite isiksusse ja hingeallu, ja selles osas ongi tema „Lood“ elulähedased (ilma jutumärkideta), kuid sedasama ei saa alati öelda esitatud õpetuste ja süsteemide kohta. Lugejat tutvustatakse siin terve rea nimedega — koos nende piltidega —, kes alates Vana-Kreekast kuni kaasajani on teelunud või arvanud tegelevat filosoofiaga. I ja II lühikeses sissejuhatuses püütakse selgitada filosoofia ja üksikteaduste vahet ja anda mõnerealine ülevaade filosoofia mitmesuguseist ainaladest ja eri distsipliinidest. Seejärel viiakse lugeja Vana-Kreekasse, kus talle näidatakse nappide joontega visandatud ajaloolist tagapõhja (nagu sünnib ka kõigi hilisemate autorite puhul), sellelt tagapõhjalt esilekerkivaid Sokratest, Platoniit ja Aristotelest, nende vaateid olevast, tunnetamisest, voorustest, ilust, riigivalitsemisest ning -korraldusest, nende võitlusi ning kannatusi oma vaadete pärast. Selle jao kesksemad kujud ongi siis Platon ja Aristoteles. II jao alguses autor on tahtnud linnulennult haarata antiikajast kuni renessansini, ta peatub viivu hellenismi-ajastul, stoitsismil, epikurismil, roomlastel (märkmed keskajast on lisatud tõlkija poolt) ja jõuab Francis Bacon'i juurde. II jago on niisiis peamiselt pühendatud ainult Baconile, meetoodilise empirismi arendajale, ja ühele ratsionalismi esindajale Spinoza'le. Spinoza mõjutajate puhul räägitakse mõni sõna ka Descartes'ist. III jaos Voltaire'i ja Kant'i käsiteltes heidetakse mõni põgus pilk ka La Mettrie'le, Helvetius'ele, Diderot'le, Holbach'ile, Rousseau'le, Locke'ile, Hume'ile ja Hegel'ile. Peamine huvi selles jaos on keskendatud Voltaire'ile ja Kant'ile, nende tööde refereerimisele ja selle surve kujutamisele, mida neil tuli taluda omaaegsete võimumeeste poolt, sest võim on alati tahtnud vaimu „distsiplineeritult“ mõtlema suunata. IV ja V jago peatuvad pikemalt A. Schopenhauer'i, H. Spencer'i ja Fr. Nietzsche juures. Kaasaegse Euroopa filosoofide hulgast on käsitlusvääriliseks arvatud H. Bergson, B. Croce ja B. Russell ning ameeriklastest (keda eestikeelses väljaandes on tublisti lühendatud) G. Santayana, W. James ja J. Dewey. Enamike

vaatlusaluste puhul on lõppu lisatud ka autoripoolset (või õpetatud publiku silmis üldkehtivat) kriitikat.

Oma teoses, mida tõlkes ühes lisanduste ja kärbetega on jätkunud „Elava Teaduse“ 541-le leheküljele, Durant tahab „sisse pöörata ainult valgussadamaisse ja vältida metafüüsika poriseid (!) jõgesid“. Kahtlemata näeb ameeriklasest autor „valgussadamais“ mõndagi, mis euroopa pärisfilosoofia traditsioonidega hellitatud lugejat üllatab.

Kõigepealt proportsioonid. Autor arvab, et ta õlakehitamisega võib mööduda keskajast, sest ainult tõlkija armust pääsevad lühikokkuvõttesse Plotinos, Augustinus, Canterbury Anselm ja Thomas Aquino'st. Sisukorrast me ei leia Descartes'i, Locke'i, Hume'i ega Hegel'i nime, alles hiljem avastame, et nad õige kitsalt teiste autorite vahele on surutud. Ja Leibniz'iga tahaksime tutvuda küll rohkem kui ainult „Candide'i“ kaudu. Liiga heldesti on ruumi lubatud Voltaire'ile, Nietzschele ja eriti laia publiku poolt palju loetud Schopenhauerile, kuigi „akadeemilisema“ filosoofia paistel „kõikide aegade suurim publitsist“ Voltaire, maailmale omi isiklikke äpardusi kättemaksev Schopenhauer, jah, ja mõnede arvates isegi omade nõrkuste eest põgenev Nietzsche ei anna välja täit filosoofi mõõtu. Pealegi on Durant küll üsna hästi mõistnud Nietzsche isiksust, kuid tema „evangeeliumi“ mitte. Ega kaasaegsetegi filosoofide valik ole vaidlematum.

Aga tuleb ju arvestada seda, et „Lood“ ei taha andagi ülevaadet „spetsiifilisel“ filosoofiliste probleemide arenemisel, autor ehtsa ameeriklasena peab neid kabinetiõpetlaste eralõbuks, vaid puudutada ainult üksikuid probleeme koos muude inimkonna vaimu- ja kultuuriajaloo küsimustega.

Koguneb lugejal teisigi soove. Nii näiteks tahaks, et Kanti kategooriate käsitelu oleks lihtsam ja ülevaatlikum. Või ons Nietzsche „igavese taastuleku“ idee ainult „haiglane fantaasia“, „jube-kummaline katse viimsel minutil päästa usk surematusse“? Uuemate uurimuste järgi on see vist orgaaniliselt tuletatud süsteemi muudest osadest. Üliinimine peab elama „igal hetkel nii, et seda võiks ikka jälle tagasi tahta“ (vt. A. Koort, „Kaasaegset filosoofiat“). Lugejat häirib teoses kohati esinev üleõla suhtumine metafüüsikasse, ilma et autor kuskil ligemalt selgitaks, missugust metafüüsikat ta mõtleb.

Hoolimata neist ja veel mõnedest muudest pisipuudustest võib „Lugusid fil. ajaloost“ ometi lugeda suure huviga, sest aine esitusviis teoses on elav, piltlik ja vaimukas. Et „poliitikas on sirgjoon kõige pikemaks teeks kahe punkti vahel“, selletaolisi elutarkusi kuuleme siin üsna tihti. Ja kuigi piltlikkus ei tule alati kasuks loogilisele mõtteselgusele, siis aitab see ometi suuresti tõsta elevust. Ja teiselt poolt filosoofiliste probleemide (kitsamas mõttes) tagaplaanile jätmine, või vähemalt nende mittedomineerimine, aitab teose „elulisust“ ja populaarsust üsna kaalukalt tõsta. Sest vähe on lugejaid, keda huvitaksid küsimused tunnetusfenomenist, tunnetamise võimalusest, tunnetuse ürgusest, metafüüsika ülesandeist ning uurimisaladest jne. Aga kui Kanti „poliitilistest ketserlustest“ loeme, et „meie maailmavalitsejail avalike kasvatusasutiste jaoks... enam raha ei ole, sest kõik on varutud tulevase sõja tarvis“ (Lood III, 95), siis see probleem on kahtlemata aktuaalne igapähele.

Mõnel pool koostatud õppematerjali valikute vastavalt võiksid nimeetatud „Lood“ ka koolides käsiraamatuna tarvitusele tulla.

Teose õigekeelsuslik külg on üsna korralik, ja meie raamatute õigekeele üldise tasemega võrreldes vägagi korralik.

Tõlge tundub olevat tehtud hoolikalt ja asjatundlikult.

H. Jõulma.

Õienduse õienduseks.

„Eesti Kirjanduse“ s. a. 7. nr-s on prof. J. Sarv tarvilikuks pidanud üht viga õiendada, mis esinevat „Eesti entsüklopeedia“ [VI köite] 1257. veerul. Nimelt tulevat seal pääsulaste ühe liigi nimi *Delichon* parandada *Chelidon*'iks.

Selle parandada tahtva 1½-realise märkme kohta oleks õiendavalt järgmist ütelda:

1) Loomade kui ka taimede süstemaatikas, kus juba Karl v. Linné päevist (XVIII saj.) alates valitseb teatavasti binaarne, nüüd osalt isegi ternaarne nomenklatuur, ei saa üksiksõnaga kunagi liiki väljendada, vaid perekonda. Ka kõnealune *Delichon* resp. *Chelidon* on pääsulaste ühe perekonna nimetus, mis saab liignimeks alles mingi sõna (antud juhul näit. *urbica*) juurdeliitmise tagajärjel.

2) *Chelidon* on kreekakeelne pääsukese nimetus ja oli ornitoloogia süstemaatikas (vahel ka alternatiivselt nimetustega *Chelidonaria* ja *Hirundo*) tarvitusel pääsulaste perekonna nimetusena veel möödunudki sajandil (vt. näit. Johannes Leunis: Synopsis der Thierkunde 1883, lk. 386), aga tänapäevases linnuteaduse-maailmas on selle asemel üksmeelset esikohalist tarvitamist leidnud *Chelidon*'i metateetiline vorm *Delichon* (vt. näit. spetsiaalteoseid nagu Anton Reichenow: Die Vögel, II. Band, 1914, lk. 249; K. E. Kivirikko: Suomen linnut, I osa, 1926, lk. 384; samuti eesti linnuteadlase M. Härmsi raamatut „Eesti linnustik“ 1927, lk. 111). Ei ole siis ka „Eesti entsüklopeedial“ põhjust vananevad nimetusi tänapäeva teadusesse istutada.

3) Nagu üldiselt tuttav, tehakse „Eesti entsüklopeedias“ ilmsiks tulnud vead otseselt selle teose tarvitajaskonnale teatavaks trükivigade õienduse näol, ja kui prof. J. Sarve „õiendus“ oleks mainitud väljaande toimetuse kätte juhitud, siis oleks üleliigseks osutunud kõnealuse küsimuse asjus üldse trükimusta raisata.

Joh. V. Veski.

Aktsiaselts

„Eesti Paber“

esindab järgmisi paberivabrikuid:

Põhja Paberi ja Puupapivabrikute A./Ü.,
Tallinn.

A/S Tallinna Paberivabrik E. J. Johanson,
Tallinn.

Türi Paberi- ja Puupapivabriku a./s., Türi.
A/S Paberivabrik „KOIL“, Kohila.

Müük ainult suurel arvul.

K. LUTS

PÕLEVKIVI

Põlevkivi on meie suurim maapõuevara ja eriti viimaseil aastail on selle väljakaevamine ning ümbertöötamine kasvanud hiiglakiirusega, kuna seda on soodustanud maailma sõjakonjunktuur ja suur õlivajadus. Käesolev teos on esimene, mis meile populaarsel kujul ligemalt tutvustab seda meie omapärast suurvara ja sellele rajatud tööstust. Lühidalt, kuid väga ülevaatlikult kirjutab sellest kõigest riikliku põlevkivitööstuse õlivabrikute ja laboratooriumi juhataja keemia-insener Karl Luts, selle ala parimaid asjatundjaid, ent ühtlasi osav ja elav sulamees. Peagu ilukirjandusliku elavusega jutustab ta põlevkivi tekkimisest aastatuhandete eest, selle väärtuse avastamisest ja uurimisest, selle keemilistest omadustest, selle esinemisest Eestis, eriti aga praegustest põlevkivikaevandustest, õlivabrikuist jms. See on tõepoolest haruldaselt sisukas õpimatk meie huvitavaimasse suurtööstusse, huvireisina kerge, aga loenguna andmerikas.

EESTI KIRJANDUSE SELTS

AIA 19, TARTU, TELEF. 43-00

POSTI JOOKSEV ARVE 20-36

Üksiknumbri hind 50 s.